

Diyarbakir Valisi Hüseyin Paşa-zade Sarı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Muhallefatı*

*The Life and Inheritance of Diyarbakir Governor
Hüseyin Pasazade Sarı Mustafa Pasha*

İLHAN GÖK**

öz

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden müsadere, devlet tarafından cezalandırılan kişiler ile vefat eden devlet adamlarının mallarının miri tarafından el konularak devlet hazinesine alınmasıdır. Özellikle askeri sınıfa mensup olan bu kişilerin malları merkezden görevlendirilen görevliler ve kadı tarafından tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Bu uygulamanın zaman içinde kapsamı genişletilmiştir. İlk başlarda devlete karşı suç işleyen kişilerin malları müsadere edilirken daha sonraları vefat eden ya da savaş meydanlarında şehit düşen devlet adamlarının da malları müsadere edilerek muhallefat defterleri hazırlanmıştır. Bunlardan biri de Şark seferinde şehit düşen Girit Serdarı Hüseyin Paşa'nın oğlu ve III. Ahmed'in damadı Sarı lakaplı Diyarbakir Valisi Mustafa Paşa'dır. Mustafa Paşa Sivas, Revan, Anadolu, Karaman ve Diyarbakir eyaletlerinde valilik yapmıştır. 1734 tarihine gelindiğinde Osmanlı-İran savaşlarından dolayı Şark Seferi için Kars'a memur edilen Mustafa Paşa 1735 tarihinde Nadir Şah'la yapılan savaşta Abran denilen mevkiye şehit olmuştur. Bunun üzerine Mustafa Paşa'nın Kars ve Diyarbakir'deki terekesi tespit edilerek iki farklı muhallefat defteri hazırlanmıştır. Defterde yer alan eşyaların bir kısmı yerinde satılırken bir kısmı ise İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'a gönderilen eşyalar önce Enderun'a alınmış ancak daha sonra Bab-ı Hümayun ve Hazine-i Amire'de müzayede ile satılmıştır. Satılan eşyalardan elde edilen gelirler Mustafa Paşa'nın devlete olan borçları için el konularak hazineye aktarılmıştır. Mustafa Paşa'nın satılan eşyaları arasında bulunan çeşitli giysileri, savaş aletleri ve ev eşyaları devrin iktisadî, sosyal ve kültürel özelliklerini yansıması açısından ve Paşa'nın kişisel tercihleri, zevkleri ve eğilimleri hakkında bazı ipuçları vermesinden dolayı önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müsadere, Muhallefat, Diyarbakir, Kars, Sarı Mustafa Paşa.

* Makale geliş tarihi: 28 Kasım 2020, kabul tarihi: 8 Aralık 2020, araştırma makalesi.

** Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Gümüşhane/Türkiye. İlhangok52@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3231-9879>

ABSTRACT

The confiscation, which continued from the establishment of the Ottoman Empire until the second half of the 19th century, is the seizure of the properties of the people punished by the state and the deceased statesmen by the state to the treasury. The properties of these persons, especially those from the military class, were determined and recorded by the judge and the officials assigned from the central government. The scope of this enforcement has been expanded over time. In the beginning, while the properties of those who committed crimes against the state were confiscated, the properties of statesmen who later died or were martyred on the battlefield were confiscated and inheritance books were prepared. One of them is the son of Crete Commander in chief Hüseyin Pasha and Ahmed III's son-in-law who was martyred in the Eastern campaign is the Diyarbekir Governor Mustafa Pasha, nicknamed Sari. Mustafa Pasha served as governor in Sivas, Revan, Anatolia, Karaman and Diyarbekir. Mustafa Pasha, who was assigned to Kars in 1734 for the Eastern Campaign due to the Ottoman-Iran wars, was martyred in the war with Nadir Shah in 1735 at the place called Abran. Then, two different inheritance books were prepared by determining the estate of Mustafa Pasha in Kars and Diyarbekir. While some of the items in the book were sold on site, some of them were sent to Istanbul. The items sent to Istanbul were first bought to Enderun, but then sold at Bab-ı Hümayun and Hazine-i Amire through auctions. The revenues obtained from the sold goods were confiscated for Mustafa Pasha's debts to the state and transferred to the treasury. Various clothes, war tools and household items found among Mustafa Pasha's items are important in terms of reflecting the economic, social and cultural characteristics of the era and giving some clues about Pasha's personal preferences, tastes and tendencies.

Keywords: Confiscation, Inheritance, Diyarbekir, Kars, Sarı Mustafa Pasha.

Giriş

OSMANLI hukukunun önemli konularından bir tanesi de miras meselesidir. Osmanlı Devleti ölen kişilerin mirasının taksimi hususunda kişilerin mensup olduğu toplumsal sınıfa göre birtakım farklı uygulamalar takip etmiştir. Vergi verme ve üretim gibi yükümlülükleri olan yönetilen sınıfa mensup kişilerin ölümlerinde miras paylaşımaları bazı istisnalar haricinde isteğe bağlı olarak kadılar tarafından yapılırdı. Reaya sınıfına mensup olanların şeriye sicillerine kaydedilen mirasa dair mallarına tereke denilmiştir. Askeri sınıfa mensup olan ve devlet hizmetini yürütmekle görevli padişah kullarının geriye bıraktıkları mallarının kaydedilmesi zorunlu olup bunların malları Başmuhasebe'ye bağlı olan Muhallefat Kalem tarafından müsadere edilir ve muhallefat adı verilen defterlere kaydedilirdi.

Muhallefât kelimesi “ölenin bıraktığı şey” anlamında kullanılmakta olup, bunun yerine “terike” de denilirdi.¹ Müsadere ise; Arapça “sudûr” kelimesinden gelip “meydana çıkma, olma” manasına gelmektedir.² Bu uygulama Osmanlı öncesinde

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (II), (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004), s. 564.

² Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti'nde Müsadere”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 49 (1987), s. 95.

Abbasi, Gazneli ve Türkiye Selçuklularında da görülmektedir.³ Osmanlı Devleti'nde ise II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481) dönemine kadar olan süreçte uygulandığına dair dönemin kaynaklarında bazı ipuçları vardır.⁴ Fatih'ten itibaren devlet yönetimine kul sisteminin daha fazla girmesiyle müsadere uygulaması yaygınlaşmış ve 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁵ Bu uygulama hazinenin sıkıntıya düştüğü dönemlerde hazine için önemli bir kaynak olarak da görülmektedir.⁶

Osmanlı Devleti'nde ilk başlarda devlet adamlarının işledikleri suçlardan dolayı müsadere sisteminin uygulandığı görülse de zamanla bu uygulama genişletilerek görevde iken vefat eden devlet adamları için de uygulanmaya başlamıştır. Müsadere sisteminin uygulanması olumlu ve olumsuz birtakım sonuçları beraberinde getirmiştir. Olumsuz sonuçları arasında tarihçilerin üzerinde durmuş olduğu nokta şüphesiz ki Osmanlı burjuvazisinin ortaya çıkmasını engellemesi ve mirasın nesilden nesile aktarılmasının önüne geçilmesidir. Olumlu yanları arasında ise devlete karşı güç oluşturabilecek bir odağın ortaya çıkmasının önüne geçmesi ileri sürülmektedir.⁷

Barkan ve İnalçık'ın tereke ve muhallefatın önemini ortaya koymasıyla bu konu üzerine yapılan çalışmalar giderek artmıştır.⁸ Şüphesiz ki iktisadi ve sosyal hayata dair önemli veriler bulunan muhallefat kayıtlarında devrin önde gelen kişilerin kimlikleri, meslekleri, görev yerleri, sahip olmuş olduğu taşınır ve taşınmazların türleri ve kıymetleri, borçları gibi birtakım bilgilerin yanında devrin para kuru ve iktisadi hayata dair bazı ipuçları vardır.

Bu çalışmada Diyarbakir valisiyken Şark Seferi'ne görevlendirilen ve bu görev esnasında Nadir Şah'a (ö. 1747) karşı giriştiği mücadelede 1735 tarihinde Serasker Abdullah Paşa ile birlikte şehit düşen Girit Serdarı Deli Hüseyin'in oğlu Mustafa Paşa'nın hayatı ve muhallefatı ele alınacaktır.

3 Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Müsadere", s. 96.

4 Osmanlı Devleti, Türkiye Selçuklularında olduğu gibi sadaret, maliye ve inşaa mevkilerini Türk kökenli devlet adamlarına, askerî makamları ise gulam/kul kökenli kişilere vermiştir. II. Mehmed dönemine kadar bu durum devam etmiş ancak, II. Mehmed zamanında merkezîyetçi devlet anlayışının tesis edilmesiyle gulam sistemi geliştirilerek veziriazamlık gibi makamlar kul sisteminden gelenlere tevcih edilmiştir. Kul sisteminden gelen bu devlet adamları idam edildiklerinde ise malları padişahın olur ve bazen doğrudan saraya alınır. Bkz. Halil İnalçık, "Devlet Teşkilatında Kul Sistemi", *Doğu-Batı Makaleler II*, (Ankara: Doğu-batı Yayınları, 2016), s. 147, 155.

5 Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Müsadere", s. 97.

6 Murat Yıldız, "Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 26 (Bahar 2012), s. 69.

7 Yıldız, "Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı", s. 70-71.

8 Muhallefat ve tereke üzerine yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Ömer Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, III/5-6(1966), s. 1-449; Halil İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynaklar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1953), s. 52-75; Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/2 (2007), s. 145-166; Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/22(2013), s. 193-229; Gülser Oğuz, "Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa", *Milli Folklor*, 88(2017), s. 91-100; Merve Karaçay Türkal, "Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı)(2019), s. 283-295.

Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri

Mustafa Paşa, Girit serdarı iken azledilip ardından katledilen Deli Hüseyin Paşa'nın oğludur. Lakabı arşiv kaynaklarında “Sarı” olarak verilmektedir.⁹ Mustafa Paşa'nın ne zaman ve nerede doğduğu ve devlet hizmetine ne zaman girdiğine dair elimizde bir bilgi mevcut olmamakla birlikte vezaret rütbesi almadan önce kapı kethüdalığı görevini ifa ettiği bilinmektedir.¹⁰ 24 Kasım 1725 tarihinde vezirlik rütbesi verilerek kapı kethüdalığı görevinden H. 1138 (M. 1725) tarihinde Sivas valiliğine tayin edilmiştir. H. 1139 (M. 1726-27) tarihinde ise Revan'ın muhafaza edilmesi şartıyla Sivas vilayetinin yanında Revan valiliği görevine getirilmiştir.¹¹

Mustafa Paşa'nın Revan valiliği esnasında Safeviler, Revan yakınlarındaki Nahcivan ve Zeydabad kasabalarını istila etmiştir. Bunun üzerine Revan muhafızı Vezir Mustafa Paşa yardım gönderilmesi için Erzurum'da bulunan Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya mektup göndermiştir.¹² Yardım talep eden Mustafa Paşa bu esnada Tiflis'ten Kürdistan taraflarına firar edenlerin üzerine on bin civarındaki askeriyile hücum etmek istemiş ancak Acem askerlerinden korkmuş ve askerleri firar etmiştir. Bundan dolayı Mustafa Paşa kalan askerlerle hücum etmeyi göze alamamıştır.¹³

III. Ahmed'in (1703-1730) son dönemlerinde Osmanlı-İran arasında başlayan mücadelede Revan ve Gence taraflarının muhafaza görevini yürüten Mustafa Paşa'ya gönderilen/yazılan 2 Şubat 1728 tarihli fermada Revan ahaliyle birlikte yaylağa çıkması emredilmiştir.¹⁴ Revan muhafazasında bulunduğu esnada III. Ahmed, evlilik çağına gelen kızlarından Saliha Sultan'ı Revan Muhafızı Deli Hüseyin Paşazâde (Sarı) Mustafa ile evlendirmeye karar vermiştir. Devlet erkânının katılımıyla Saliha Sultan ile Mustafa Paşa'nın 18 Şevval 1140 (28 Mayıs 1728) tarihinde nikâhları kıyılmıştır.¹⁵ III. Ahmed'in kızıyla izdivaç yapan Mustafa Paşa bir süre sonra 23 Receb 1141 (22 Şubat 1729) tarihinde Revan muhafazasından alınarak

⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Defterî, Başmuhasebe Defterleri. (D.BŞM.d), 41025, s. 2.

¹⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, (4/1), Yay. Haz. Mustafa Keskin v.dğr., (İstanbul: Sebül Yayınevi, 1997), s. 504.

¹¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (4/1), s. 504; Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), s. 69, 83.

¹² *Tarihçe-i Nevres*, haz. Hüseyin Akkaya, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004), s. 31; İlker Külbilge, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747), (Doktora Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 199.

¹³ *Tarihçe-i Nevres*, s. 31-32.

¹⁴ “Revan muhafızı Vezir Mustafa Paşa'ya: Revan ahalisinin yazın sıcak günlerinde Revan'ın doğusunda bulunan yaylaklara çıkması ve valilerin de birlikte gidip muhafaza etmesi adet iken birkaç seneden beri o tarafların karışıklığı sebebiyle yaylaklara çıkılmadığından asker ve ahalden ölenlerin ve hastalananların olduğunun bildirilmesi üzerine reayanın kadim üzere yaylaklara çıkmasına izin verip kendisinin de onlarla birlikte gitmesi ancak Revan Kalesi'nin muhafazası için yeterli miktarda muhafız bırakılması” hususunda mühimme kaydı için bkz. BOA, Bâb-ı Âsaff, Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 134/1092.

¹⁵ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, (3), haz. Abdulkadir Özcan v.dğr. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), s. 1596-1597; Mehmed, Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (4/1), s. 504; Mücteba İlgürel, “Hüseyin Paşa, Deli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, XIX, s. 6.

Anadolu valiliğine tayin edilmiştir.¹⁶ Anadolu valiliği görevini ifa ettiği esnada Mustafa Paşa'ya 17 Zilhicce 1141 (14 Temmuz 1729) tarihinde Kengırı sancağı ber-vech-i arpalık olarak verilmiştir.¹⁷ Mustafa Paşa'nın Anadolu valiliği 2 Receb 1142 (21 Ocak 1730) tarihinde ibkâ edilerek görevinde bırakılmıştır.¹⁸ Anadolu valiliğini yürüten Mustafa Paşa Osmanlı-İran arasında devam eden savaşlardan dolayı 20 Zilhicce 1142 (6 Temmuz 1730) tarihinde Bağdad valisinin maiyetine memur olarak gönderilmiştir.¹⁹ Bir müddet Anadolu valiliğini yürüten Mustafa Paşa, daha sonra bu görevden alınarak Osmanlı-İran savaşlarından dolayı Revan tarafının muhafaza edilmesi amacıyla Revan valiliğine tekrar getirilmiştir.²⁰ Ancak bu göreve ne zaman getirildiğine dair tespit edebildiğimiz herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.²¹ Muhtemelen Bağdad memuriyetinden hemen sonra 1731 tarihinde bu göreve yeniden getirilmiş olmalıdır. 1731 tarihinde Revan valisi olan Mustafa Paşa'nın bu görevi ne zamana kadar sürdürdüğü hususunda tarihi vesikalar ve dönemin vakanüvisleri sessiz kalmaktadır. Ancak Mustafa Paşa, 1734 tarihinde Diyarbakir'e tayin

¹⁶ Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı*, s. 69; Mustafa Paşa'nın Anadolu eyaletine tayiniyle ilgili olarak Anadolu eyaletindeki kadı ve ayanlarına yazılan bir hükümde "Anadolu eyâleti düstûr-ı mükerrerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem damâd-ı muhterem Mustafa Paşa edamallâhü te'âlâ iclâlehuya iş bu bin yüz kırk bir senesi Recebi'nin yirmi üçüncü gününde tevcih ve ihsânım olmağla Anadolu eyâleti valilerine eyâleti merkûmeden mu'ayyen olan imdâd-ı hazariyeden şurût-ı hazariyye üzere vezîr-i müşârûnileyh tarafına âid olan hazariyenin tahsîli lâzım ve lâ-büd olmağın siz ki mûmâileyhimsiz vezîr-i müşârûnileyh tarafına âid olan imdâd-ı hazariyeyi şurût-ı hazariye üzere tahsîl ve tarafına edâ ve teslîm eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur, buyurdumki. Fî Evâîhir-i B. Sene 1141." Şeklindeki hükümde Anadolu Valiliğine Mustafa Paşa'nın 23 Recep 1141 (22 Şubat 1729) tarihinde tayin edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hükümde Şark seferi için gerekli masrafların karşılanması için Anadolu'daki devlet adamlarına imdâd-ı hazariye vergisini Mustafa Paşa'ya teslim eylemeleri emredilmektedir. Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d., 135/979.

¹⁷ Bu döneme ait eyalet tevcihat kayıtlarına Kengırı livası arpalık olarak verilen Mustafa Paşa önceden kubbe veziri olarak Ankara sancağı mutasarrıfıdır. Ankara sancağı mutasarrıflığından alınan Mustafa Paşa'ya Kengırı livası verilmiştir. Başka bir tevcihat kaydında ise Haleb'e tayin edilmeden önce Mustafa Paşa'nın Kengırı sancağının ile Karahisar-ı Sahib sancağını tasarruf ettiği görülmektedir. Bkz. Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı*, s. 75, 83.

¹⁸ "Anadolu eyâletinde vâkı' kâdıllara ve ayân-ı vilâyete hüküm ki: Anadolu eyâleti düstûr-ı mükerrerrem müşîr-i mufahham nizâmü'l-âlem dâmad-ı muhterem vezîrim Mustafa Paşa edâmallahu iclâlehüya iş bu bin yüz kırk iki senesi Recebi'nin ikinci gününde ibkâ kılınmağla Anadolu eyâlet-i vâlilerine eyâlet-i merkûmeden mu'ayyen olan imdâd-ı hazariyeden şurût-ı hazariye üzere vezîr-i müşârûnileyh tarafına âid olan hazariyenin tahsîli lâzım ve lâbüd olmağın sizki mûmâileyhimsiz, vezîr-i müşârûnileyh tarafına âid olan imdâd-ı hazariyeyi şurût-ı hazariye üzere tahsîl ve tarafına edâ ve teslîm eylemeniz bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur buyurdum ki. Fî Evâ'il-i B. Sene 1142". Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d., 137/18.

¹⁹ Üsküdar'dan Bağdad'a kadar yol üzerinde olan eyaletlerdeki görevlilere yazılan 20 Zilhicce 1142 (6 Temmuz 1730) tarihli fermanla Bağdad'a memur edilen Anadolu Valisi Mustafa Paşa'nın geçeceği menzillerde eğlenmeden bir an önce görev yerine gitmesi istenmiştir. Bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d., 136/350.

²⁰ 1. Zilhicce 1142 (17 Haziran 1730) tarihli vesikada Hüseyin Paşazâde Mustafa Paşa'nın Revan Valiliği sırasında imamet hizmetini yürüten Hafız Mustafa'nın İstanbul Kahve Rûsumu Mukataası malından mutasarrıf olduğu vazifesinin babasına verilmesi talep edilmiştir. Bu belgeden anlaşılacağı üzere Hüseyin Paşazâde Mustafa Paşa'nın Haziran 1730 tarihinde Revan valiliği görevini yürütmektedir. Bkz. BOA, AE.SMHD.I, 107/7674.

²¹ Bu dönemin vakanüvislerin eserlerinde eyaletlere yapılan tevcihle ilgili bazı bilgiler olmasına rağmen *Subhî Tarihi* ve *Mür'it-Tevârih*'te bununla ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bunun yanında 1717-1730 ve 1756-1792 tarihleri arasında sancak ve eyalet tevcihlerini kapsayan eyalet tevcihat defterleri olmasına rağmen 1730-1756 tarihleri arasında eyaletlere yapılan tevcihlerini içeren bir defter de mevcut arşiv kayıtlarına göre bulunmamaktadır. Dönemin vakanüvislerinin eserleri için bkz. Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydın, (İstanbul: Kitabevi, 2007); Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*. (I), haz. M. Münir Aktepe, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976).

edilmeden önce Karaman valiliği görevini yaptığı anlaşılmaktadır.²² 2 Cemaziyelevvel 1147 (30 Eylül 1734) tarihinde ise Karaman valiliğinden alınarak Diyarbakir valiliğine tayin edilmiştir.²³ Diyarbakir'deki valiliği esnasında Osmanlı'nın doğu sınırlarında Safevilerle olan mücadele de devam etmekteydi. Bu esnada Kars Beylerbeyi olan Mehmed Paşa Tiflis Kalesi'nin muhafazasının temin edilmesi için memur edildiğinden Kars Beylerbeyi'nin yerine Diyarbakir Valisi Mustafa Paşa görevlendirilmiştir. Kars'a görevlendirilen Mustafa Paşa'ya yardım etmesi için de Kasım-Aralık 1734 tarihinde Eğil mutasarrıfı Hüseyin Paşa Kars'a tayin edilmiştir.²⁴ Kars'a gönderilen Mustafa Paşa'dan Revan ve Tiflis'in muhtaç olduğu zahireyi temin ve nakletmesi ve Nadir Şah'ın Kars'a olası saldırı ihtimaline karşı Ahilkelek, Kiğılı ve Şüregel gibi yerleri muhafaza etmesi istenmiştir.²⁵ 1735 tarihine gelindiğinde Osmanlı-Safevi mücadelesi gittikçe şiddetlenmiş ve Nadir Şah'ın orduları Kars'a saldırmıştır. 1735 tarihinde Safevilerle yapılan Arpaçay ismiyle meşhur savaşta Şark Seraskeri Köprülüzâde ve Kars'a memur edilen Diyarbakir Valisi Mustafa Paşa Abran denilen mevkide şehit düşmüştür.²⁶ Abran'da şehit düşen Mustafa Paşa'nın naaşı buradan alınarak ilk görev yerlerinden biri olan Revan Kalesi'ne götürülmüştür.²⁷

III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde önemli valiliklerde görev yapan ve Şark Seferi'nde şehit düşen Mustafa Paşa'nın tespit edebildiğimiz kadarıyla Nuh²⁸ ve Ahmed²⁹ adında iki oğlu ile Fatıma³⁰ adlı bir kızı vardır.

²² Amid Mollasına gönderilen bir fermanında “Sabıkâ Karaman vâlisi düstûr vezîrim Mustafa Paşa edamallâhu iclâlehu işbu bin yüz kırk yedi senesi Cemaziyelevvelî'nin ikinci gününden Diyarbakir eyâleti inâyet ve ihsânım ...” şeklindeki kayıttan Mustafa Paşa'nın Diyarbakir valiliğine 1734 tayin edildiği ve bundan önce de Karaman valiliği görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bkz., Kemal Erkan, *Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın Şark Seferi Seraskerliği Esnasında Tutulan Sefer Mühimmesi (N.1146-Z.1147)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 71.

²³ Yılmazçelik, Diyarbakir valileri üzerine yapmış olduğu çalışmada Sarı Mustafa Paşa'nın 1734-1735 yıllarında 6 ay kadar Diyarbakir valiliği yaptığını belirtmektedir. Bkz. İbrahim Yılmazçelik, “Osmanlı Hakimiyeti Sürecinde Diyarbakir Eyaleti Valileri (1516-1838)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1 (2000), s. 248.

²⁴ Erkan, *Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın Şark Seferi*, s. 81, 91.

²⁵ Erkan, *Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın Şark Seferi*, s. 118.

²⁶ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, (Ankara: Altınpost Yayıncılık, 2012), s. 175. Diyarbakir Valisi Mustafa Paşa bir arşiv vesikasına göre Arpaçay savaşı olarak bilinen savaşta Abran denilen yerde şehit olmuştur. Bkz. BOA, D.BŞM.d., 41025, s. 2. Diyarbakir Valisi Mustafa Paşa'nın ölüm tarihini Mehmed Süreyyâ ve ondan atfen Çağatay Uluçay 1731 olarak vermektedir. Bu tarih arşiv kayıtları incelendiğinde hatalı olduğu görülmektedir. Bkz., Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, (4/1), s. 504; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), s. 137. Mustafa Paşa'nın şehit edilmesiyle ilgili olarak İran kaynaklarında; Rum kralı Sultan Mahmud Han tarafından görevlendirilen Diyarbakir valisi Sarı Mustafa Paşa'yı, Horasanlı Sarhoş Celil Bekmeş'in atından attığı ve yaralanan Mustafa Paşa'nın yolda vefat ettiği ve naaşının ise Revan Kalesi'ne gönderildiği anlatılmaktadır. Bkz. Mirza Mehdi Han Esterabadî, *Tarih-i Cihanguşa-i Nadirî*, Dinya Kitap Yayınları, dijital yayın: Merkezi Tahkikatı Rayanei Ghaemihî İsfahan, s. 272.

²⁷ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012), s. 144.

²⁸ BOA, Cevdet, Maliye (C.ML.), 169/7149; BOA, Cevdet, Dâhiliye (C.DH.), 294/16680.

²⁹ Salih Sultan'ın Sarı Mustafa Paşa'dan olan oğludur. 1 Şaban 1145'te (17 Ocak 1733) vefat etti. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (1), s. 47.

³⁰ Fâtıma Hanım Sultan, Sâliha Sultan'ın (zevci) Sarı Mustafa Paşa'dan olan kızıdır. Yahya Paşa'nın küçük kardeşi İbrahim Bey'e nikâhlanmıştır ve genç yaşında vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (1), s. 61.

Mustafa Paşa'nın Muhallefatı

Mustafa Paşa 1735 tarihinde İran Şahı'na karşı verdiği mücadelede hayatını kaybedince Osmanlı Devleti, Paşa'nın Diyarbakir ve Kars'ta bulunan eşyalarının muhallefatının tespit edilmesi için bu şehirlere görevliler göndermiştir. Gönderilen görevliler Paşa'nın terekesini tespit etmiş ve muhallefat defterini hazırlamışlardır. Muhallefat defterlerinin ilki 8 ve 23 Safer 1148 (30 Haziran ve 15 Temmuz 1735) tarihlidir.³¹ Bu defter toplam 4 sayfa olmasına rağmen ilk ve son sayfaları boştur. Defterin 2. sayfasında bulunan eşya listesi Kars'ta tespit edilip 8 Safer 1748 (30 Haziran 1735) tarihinde Erzurum'a nakledilen eşyaları içerirken 3. sayfada ise Mustafa Paşa'nın kethüdası Osman Ağa ve hazinedarı Mehmed Ağa tarafından Paşa'nın Kars'ta bulunan eşyalarını ihtiva etmektedir. Bu eşyaların tarihi ise 23 Safer 1148 (15 Temmuz 1735) tarihlidir. Mustafa Paşa'nın Kars'ta bulunan ve Erzurum'a gönderilen eşyalarından bazıları ordu masrafı için satılarak gelirinin Ordu Defterdarı Ragıp Paşa'ya teslim edilmesi istenirken Kars Cebehanesi'ne teslim edilen cebehane mühimmatının ise satılmaması emredilmiştir.³²

Mustafa Paşa'nın diğer terekesi ise Diyarbakir'de 10 Rebiülevvel 1148 (31 Temmuz 1735) tarihlidir.³³ Mustafa Paşa'nın burada bulunan tereke kaydı 2 varaktan oluşmaktadır.³⁴ Buradaki eşyalar 10 Rebiülevvel 1148 (31 Temmuz 1735) tarihinde kaydedilmiştir. Kaydedilen eşyalar Hazine'ye gönderilmiş ve burada kayıt altına alınmıştır. Hazine'ye gönderilmesine gerek duyulmayan eşyaların Diyarbakir'de satılması emredilmiştir.³⁵ Satılan eşyaların ücretleri ve satılmayan eşyaların Hazine'ye gönderilmesi istenmiştir.³⁶ Hazine'ye gelen ve muhafaza altına alınan eşyalar Paşa'nın devlete olan borcundan dolayı satılması kararı alınmıştır. Bunun üzerine eşyaların bir kısmı 27 Cemaziyelahir 1148 (14 Kasım 1735) ve 5 Recep 1148 (21 Kasım 1735) tarihlerinde Bab-1 Hümayun'da satışa çıkarılmıştır. Bu eşyalar Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği defterlerine kaydedilmiştir.³⁷ Mustafa Paşa'nın

³¹ BOA, D.BŞM.d., 41025 numaralı defter 4 sayfadan oluşmaktadır. Ancak Kars'taki muhallefat kayıtları 2. ve 3. sayfalarda verilmiştir. 1 ve 4. sayfalar boştur.

³² Mustafa Paşa'nın muhallefat kaydında yer alan ve Kars Cebehanesine teslim edilen mühimmatın satılmaması için Kars Beylerbeyisi, kadısı ve muhallefatın tespiti için İstanbul'dan görevlendirilen kişiye emir yazılmıştır. Bkz. BOA, AE.SAMD.III, 41/4039-1, 29 S[after] 1148 (21 Temmuz 1735)

³³ BOA, C.ML, 428/17316.

³⁴ BOA, C.ML, 428/17316-2.

³⁵ Mustafa Paşa'nın Diyarbakir'deki terekesindeki bazı eşyalar satıldığı satılan eşyalardan elde edilen paraların İstanbul'a gönderilmesinin emredildiği belgeden anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, C.ML, 428/17316-1. Diyarbakir'de bulunan bazı eşyaların satılmasının istemesine rağmen terekede yer alan çadır, çerge ve oba gibi eşyaların satılmaması ve İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA, C.ML, 737/30064-1.

³⁶ BOA, C.ML, 428/17316-1. Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gönderilen eşyalarıyla ilgili diğer bir kayıt için bkz. BOA, TS.MA.e., 224/34-1.

³⁷ BOA, D.BŞM.MHF.d 12457. Mustafa Paşa'nın 27 Cemaziyelahir 1148 tarihinde satılan eşyası 12457 numaralı defterde sayfa 10 ve 11'de yer alırken 5 Recep 1148 tarihinde satılan eşyalar aynı defterde sayfa 12'de bulunmaktadır. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 10, 11, 12. 5 Recep 1148 tarihinde satılan eşyalar aynı zamanda BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458 numaralı defterde 2. sayfada yer almaktadır. 12457 numaralı defterde sayfadaki eşya kayıtları ile 12458 numaralı defterde sayfa 2'de yer alan eşyaların birkaç farklılık dışında aynı olduğu görülmektedir. Bu farklar arasında BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458 numaralı defterde Mustafa Paşa'nın 109 adet satılan eşyasının listesi varken BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457 numaralı muhallefat defterinde ise üç adet eşyanın kaydı vardır Diğer küçük farklar arasında ise aynı muhallefat kaydına ait kaydın iki defterde bazı farklı kelimelerle açıklanmış olmasıdır. Örneğin BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457 numaralı

Enderun'da kalan diğer eşyaları ise 4 Rebiülevvel 1149 (13 Temmuz 1736) tarihinde satılmıştır. Satılan bu eşyaların listesi Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği defterleri arasında yer almaktadır.³⁸

Bu kaynakların yanında Mustafa Paşa'nın borç ve alacaklarını ihtiva eden Cevdet Dahiliye fonunda 1 Rebiülevvel 1148 (22 Temmuz 1735) tarihli belgeyi de zikretmek gerekir.³⁹

Mustafa Paşa'nın Kars ve Diyarbakir'de zapt edilen ve İstanbul'a gönderilen eşyaları ile Bab-ı Hümayun ve Hazine-i Amire'de satılan eşyaları incelendiğinde Paşa'nın terekesi; kitapları, silah ve silah malzemeleri, mutfak malzemeleri, hayvanları, eyer ve raht takımları, aydınlatma araçları ve diğer eşyaları başlıkları altında incelenebilir.

Kitapları

Osmanlı devlet adamları önce belirli bir eğitimden geçirilir ve sonra da kabiliyetleri ölçüsünde önemli makamlara tayin edilirdi. Bunların ölüm ve azillerinden sonra tutulan muhallefat kayıtlarında bazı devlet adamlarının tarih, fıkıh, tefsir, tıp gibi birçok kitaba sahip olduğu görülürken bazılarının ise ya çok az ya da hiç kitabı olmadığı görülmektedir.⁴⁰ Şüphesiz ki tereke kayıtlarında çıkan bu kitaplar kişilerin kültürel düzeylerini ve ilgi alanlarını tespit edebilmemizi sağlamaktadır.

Mustafa Paşa'nın zapt edilen eşyaları arasında 1 cilt *Kimyâ-i Sa'âdet*, 1 cilt *Ravzatü'l-Âsâr* ve 2 cilt *Hoca Tevârihi* adlı eserler vardır. Bu eserlerden *Kimyâ-i Sa'âdet* ve *Hoca Tevârihi* adlı eserler Diyarbakir'deki muhallefat kayıtlarında, *Ravzatü'l-asâr* adlı eser ise Enderun-ı Hümayun'da yer almaktadır.⁴¹ Tereke kayıtlarında isimleri zikredilen bu eserlerden sadece *Kimya-i Sa'âdet* adlı eser Bab-ı Hümayun'da satışa çıkarılmıştır. Bu eser, Maliye Tezkirecisi Halil tarafından 200 akçeye satın alınmıştır.⁴² Paşa'nın diğer kitaplarından *Ravzatü'l-asâr* ile Hoca Sadeddin Efendi'nin eseri olan *Hoca Tevârihi* satılan eşyalar arasında yer almamaktadır.

Silahları ve Silah Malzemeleri

Osmanlı askeri sınıfa mensup olan paşaların idareci yapılarının yanında savaşçı kişilikleri de vardır. Bunlar savaş zamanlarında maiyetinde bulunan askerleriyle

---

defterde "Fransız çuka, 22 zirâ' fi 328=7.544 akçe. Makbûz-ı Ali Ağa vezzân" şeklinde kaydedilmişken aynı eşya BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458 numaralı defterde s. 2'de "def'a kırmızı çuka, 22 zirâ' fi 328=7.544 akçe." şeklinde kaydedilmiştir.

³⁸ BOA, DBŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

³⁹ BOA, C.DH, 294/14680.

⁴⁰ Muhallefat kayıtları arasında 18. yüzyılda aynı dönemde görev yapmış olan Erzurum Valisi Kara Mustafa Paşa'nın terekesinde farklı bilimlere ait birçok kitabı vardır. 17. Yüzyılın son çeyreğinde yaşamış olan Erzurum Valisi Şahin Mehmed Paşa'nın ise *Peçevi Tarihi* ile birkaç *Kur'an-ı Kerim* terekesinden çıkmıştır. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 13647; Türkal, "Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı", s. 286.

⁴¹ Diyarbakir'deki kitapları için bkz. BOA, C.ML, 428-17316-2; Enderun'daki kitabı için bkz. TS.MA.e., 224-34-1.

⁴² BOA, Bâb-ı Defteri, Başmuhasebe Muhallefat Defterleri (D.BŞM.MHF.d.), 12457, s. 12.

savaşın yapıldığı bölgeye gitmekle görevliydi. Bundan dolayı savaşçı kişilikleri olan bu devlet görevlileri; çeşitli ateşli, kesici, delici silahların yanında kendi vücutlarını korumak için kalkan ve zırh gibi savaş malzemelerine de sahiptiler. Şehit olan Mustafa Paşa'nın savaşta olmasından dolayı yanında birçok silah ve silah malzemelerinin olması gerekirken Kars'taki tereke kaydında çok fazla silahı çıkmamıştır. Bunun sebebi olarak ilk önce Osmanlı ordusunun Nadir Şah'ın saldırısında bozguna uğramış olmasından dolayı Paşa'nın şahsî eşyalarının ganimet olarak ele geçirilmiş olduğu ihtimali akla gelmektedir. Diğer bir ihtimal de Paşa'nın terekesinin eksik olarak yazılmış olabileceğidir. Kars'ta tespit edilen silah ve silah malzemeleri arasında; 3 çift piştov müsta'mel, 1 simli piştov⁴³ kuburu (kabı), 4 adet sim topuz, 2 adet çevgan başı, 7 adet cebehane tüfeği vardır. Diyarbakir'deki terekesinde ise; 2 çift cedit piştov, 1 çift sade piştov 1 adet altın kakma tüfek ve 9 adet kurada tüfek bulunmaktadır. Ateşli silahlarının yanında kılıçları vardır. Kılıçları arasında 1 adet sim kılıç görülmektedir. Bunun yanında 1 adet meksur çavuş çevganı vardır.

Kılıcın yanında kılıçtan daha küçük olan palaya benzeyen 1 adet sade gaddaresi, 6 adet kemeriyle birlikte gaddare ve kemerleriyle birlikte 3 adet sim şatır gaddaresi ile at üstüneyken kullandığı 6 adet sim gaddaresi vardır. Gaddarenin yanında şatır üstünde kullandığı hançeriyle birlikte 6 adet sim şatır kemeri vardır. Kesici savaş aletlerinin yanında ok ve kılıç darbelerinden korunmak maksadıyla kullandığı 7 adet kabaralı kalkanı bulunmaktadır.⁴⁴ Savaş aletleri arasında ateşli ve kesici silahları arasında 7 adet kemanı ile buna ait ok taşımaya yarayan 4 adet kabaralı tirkeş, 2 deste ok ve 1 deste puta oku vardır. Bunların yanında savaşlarda giydiği 12 adet elvan zırh gömleği, 2 adet Acemî giyim ve zırhı ile birlikte 1 adet zırhı vardır.

Yukarıda bahsedilen savaş aletlerinden bazıları Bab-ı Hümayun ve Hazine'de satılmıştır. Satılanlar arasında 1 adet ağır? tüfek, 4 adet meksur kara (gra) tüfek, 2 adet kılıç⁴⁵, 14 adet gaddare, 6 adet sim şatır kuşağıyla birlikte 6 adet hançer, 6 adet simli teber, 4 adet sim kabaralı/karalı⁴⁶ tirkeş, 1 adet köhne zırh⁴⁷, 1 adet sim zırh⁴⁸ ve 7 adet sim kalkan denilen küçük kılıcı bulunmaktadır.

Giyileri

Mustafa Paşa'nın muhallefatı arasında en fazla rastlanan eşyalarından biri giysileridir. Giysilerinin bu kadar fazla ve çeşitli olması Mustafa Paşa'nın gardırobunun zenginliğini göstermektedir. Mustafa Paşa'nın gardırobunda bulunan giysileri, iç-dış, üst-alt şeklinde değerlendirilebilir. Dışa giydiği üst giysiler arasında kürkler,

⁴³ Piştov: Tabancadan evvel kullanılan iptidaî silahlardan biri olup yeni silahların yanında kıymeti kalmadığından 1800 tarihinde ordu kadrosundan çıkarılmıştır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (II), (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004), s. 779.

⁴⁴ Bu kalkanlar Bab-ı Hümayun'da Ayasofyalı İbrahim Beşe'ye 192.120 akçeye satılmıştır. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 12.

⁴⁵ Bu kılıçların birisi simli diğeri sade frengi kılıcıdır.

⁴⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2'de "kabaralı" şeklinde; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12457, s. 10'daki muhallefat kaydında ise "karalı" şeklinde kaydedilmiştir.

⁴⁷ Başka bir kayıta "zırh ma'a ser-penah" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

⁴⁸ Bu zırh başka bir kayıta "kem zırh" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

kaftan, cübbe, yağmurluk ve başlıkları yer almaktadır. Üste giydiği diğer eşyalar arasında entari, gömlek, mintan ve ihramları bulunmaktadır. Bunlar kaftan ve cübbe gibi eşyaların altına giyilen giysilerdir. Alt giysileri arasında o dönemin pantolonları olan şalvar, çakşır ve bunları tutturmak ya da sabitlemek için kullanılan kuşak, kemer, uçkur gibi eşyaları vardır. Bunlara ilaveten gardırobunda içe giyilen çeşitli donları mevcuttur. Giysilerinin yanında kürk, kaftan gibi üst giysilerine kürk ve kumaş parçaları da ilave edilebilir. Mustafa Paşa'nın gardırobunun zenginliğinin yanında giysilere karşı ilgisinin olduğunu söyleyebiliriz. Tereke kayıtlarında Osmanlı'nın farklı coğrafyasında revaçta olan giysilerin olması bunu destekler niteliktedir. Paşa'nın Diyarbakir ve Kars'taki muhalledatında yer alan giysiler incelendiğinde öncelikle üste giyilen eşyalarından bahsetmek isabetli olacaktır.

Kürkleri:

Paşa'nın bulunmuş olduğu makam gereği terekesinde birçok kürkü çıkmıştır. Bu kürkler tilki, samur, vaşak ve kakum⁴⁹ gibi hayvanların kürkünden yapılmıştır. Bu kürklerin bazılarının ise çuka, serâser gibi kumaşlar üzerine çeşitli hayvan kürkleriyle kaplandığı anlaşılmaktadır. Paşa'nın Kars'taki kürkleri arasında; 1 adet kırmızı sofa kaplı sırtı semmur kontoz(?), 1 adet al çuka kaplı sırtı semmur kontoz kürk, 1 adet güvezi çuka kaplı nâfe kontoz, 1 adet yeşil çuka kaplı cilkafa kontoz kürk, 1 adet güvez çuka kaplı beyâz tilki kürk, 1 adet fıstıkî çuka kaplı hilatlık paça köhne kürk, 1 adet al çuka kaplı kontoz vaşak, 1 adet sincabî germsud kaplı kakum beden kürk ve 1 adet Anadolu nâfesi hilatlı al çuka kürk vardır. Bunun yanında Diyarbakir'deki tereke kayıtları arasında ise; 1 adet buludî çukaya kaplı vaşak kürk, 1 adet yeşil çukaya kaplı sırt semmur kürk, 1 adet yeşil çukaya kaplı tilki kürk, 1 adet yeşil atlas kaplı sırtı semmur kürk, 1 adet seraser kaplı semmur kürk, 3 adet yeşil çukaya kaplı semmur paçası kürk, 2 tahta siyah tilki paçası kürk, 2 tahta kakum kürk, 1 adet sofa kaplı kürk, 2 adet yeşil çuka kaplı nafe kürk, 1 adet kırmızı sofa kaplı ferace kakum kürk ve 1 adet zeytûnî sofa kaplı ferace kakum kürk vardır. Ayrıca kürk palto yapımında kullanılan 2 adet vaşak, 2 adet köhne kakum parçası ve 2 adet siyah tilki parçası bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen ferace kürklerinin yanında Kars'taki terekesi arasında üste giyilen 1 adet güvez sof ferace kürkü de bulunmaktadır.

Kars ve Diyarbakir'de tespit edilen bu kürklerinden bazıları Bab-1 Hümayun'da satılmıştır. Satılan kürkleri arasında 1 adet kontoz siyah tilki kürk⁵⁰, 3 adet ferace çuka tahta kürk⁵¹, 2 adet tahta köhne kakum kürk, 2 adet yeşil çuka Anadolu nâfesi

⁴⁹ Siyah kuyruklu, boz kürkü olan sincap türünden kediye benzeyen hayvanın kürküne kakum denilmektedir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (II), s. 779.

⁵⁰ Başka bir muhalledat kaydında “yeşil ve müstamel çuka kaplı siyah dilki kürk” şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 12.

⁵¹ Başka bir muhalledat kaydında “Yeşil çuka kaplı köhne semmur paçası kürk” şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 12.

kürk⁵², 2 adet köhne ferace kakum kürk⁵³ ve 1 adet kontoş vaşak kürk⁵⁴ bulunmaktadır. Satılan kürkler arasında en yüksek fiyata Bedestanî Hacı Osman'a 30.200 akçeye satılan yeşil ve müsta'mel çuka kaplı siyah tilki kürküdür.⁵⁵

Kaftanları:

Paşa'nın üstüne giydiği diğer eşya ise kaftanlardır. Kaftanların çoğu ipek gibi ağır kumaşlardan yapılmış süslü üstlüklerdir ve genellikle taltif edildiklerinde kendilerine padişah tarafından verilir.⁵⁶ Kaftanların bir kısmı germsud denilen bir tür kışlık kumaştan yapılmıştır. Paşa'nın en fazla kaftanı Diyarbakir'deki terekesinden çıkmıştır. Diyarbakir'de tespit edilen kaftanlar arasında 5 adet hilat kaftanı, 10 adet hilat kaftan, 4 adet beldar kaftan, 1 adet sade germsud kaftan, 2 adet kutni kaftan, 1 adet müsta'mel germsud kaftanı; Kars'ta ise 11 adet köhne beldarî kaftanı vardır. İstanbul'a gönderilen ve Bab-1 Hümayun ve Hazine-i Amire'de satılan eşyalarının arasında kaftanları bulunmamaktadır.

Cübbeleri:

Üste giyilen giysiler arasında farklı türlerden yapılmış cübbeleri vardır. Cübbeler kişilerin bulunmuş olduğu sınıfı temsil etmesi açısından son derece önemli giysilerdir. Mustafa Paşa'nın cübbeleri arasında özellikle ulema sınıfının giymiş olduğu "biniş" adı verilen cübbeleri ile yine softan yapılmış *kerrake* denilen cübbeleri dikkat çekmektedir. Paşa'nın Kars'ta 1 adet al sof kerrake, 1 adet beyaz şâlî⁵⁷ kerrake, 1 adet güvez şâlî kerrake, 1 adet yeşil sof kerrake, 1 adet mükemmel kerrake-i harcî, 1 adet beyaz şâlî sof biniş, 1 adet sarı şal biniş ve 1 adet köhne beyâz çuka biniş varken Diyarbakir'de ise 1 adet beyaz şal cübbesi ile 1 adet yeşil şâlî binişi çıkmıştır. Paşa'nın en fazla cübbesinin Kars'taki terekesi arasında çıkması burada Şark Seferi için Köprülüzade Abdullah Paşa'nın maiyetine verilmesinden dolayı bulunmuş olduğu makamı en iyi şekilde temsil etmesi için yanında götürdüğü söylenebilir. Paşa'nın cübbeleri de kürk ve kaftanları gibi satışa çıkarıldığı görülmektedir. Yukarıda isimleri zikredilen cübbeleri arasında sadece 2 adet yalılık cübbesi satılmıştır.

Başlıkları:

Tereke kayıtları arasında dikkat çeken giysileri arasında başlıklar vardır. Bu başlıkların bir kısmı Osmanlı paşalarının rütbelerine göre kafalarına geçirdikleri

⁵² Başka muhallefat kaydında "Yeşil çuka Anadolu nâfesi kürk" şeklinde kaydedilmiştir. BOA, D.BŞM. MHF.d., 12457, s. 10.

⁵³ Başka bir kayıta "zeytuni çuka kaplı köhne kakum kürk" ve "al sofa kaplı müsta'mel kakum kürk" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 10.

⁵⁴ Bu kürk başka bir kayıta "köhne buludî çuka vaşak kürk" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM. MHF.d., 12457, s. 10.

⁵⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 12; 12458, s. 2.

⁵⁶ Barış Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma: Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007, s. 150.

⁵⁷ Tiftik keçisinin yününden dokunan seyrek ve ince kumaş. Bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (4), (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), s. 4423.

kavuk ve bunların üzerine sarılmaya yarayan destarlardır. Bunlara ilaveten savaş meydanlarında olası kılıç vs. darbelerinden korumak için giyilen miğfer tarzı zırh başlıklarından da bahsetmek gerekir.

Bu başlıklar arasında *kallavî* denilen kavuğu dikkat çekmektedir. Üstü dar altı geniş dört köşeli *kallavî* denilen bu kavukları veziriazam ve vezir gibi üst düzey devlet adamları kafalarına giyerlerdi. Dolayısıyla sefer yerlerinde veya valilik yapmış oldukları yerlerde paşaların bulunmuş olduğu rütbe ve sınıfı temsil etmesi için bu başlıkları giymeleri gerekmektedir. Ancak Paşa'nın bu başlığı Kars ve Diyarbakir'deki tereke kayıtlarında zikredilmemesine rağmen Hazine-i Amire'de satılan eşyalar arasında yerini almaktadır. Kavukların yanında bunların üstüne sarılan destar denilen örtüler de terekede dikkat çeken eşyalar arasında yerini alır. Paşa'nın Kars'taki terekesinde; 2 adet destar örtüsü müsta'mel, 1 adet destar, 2 adet destar-i âlî vardır. Kars'ta 1 adet tirfilli yemeni, 6 adet işleme yemenisi; Diyarbakir'deki terekesinde ise 1 adet destar örtüsü, 1 adet beyaz destar örtüsü, 1'er adet destar ve devriyesi, 34 adet mütearif destar-ı bendi, 1 adet mütearif destar, 3 adet destar, 1 adet çakmaklı destar ile 2 adet destar örtüsü işlemesi vardır.

Tereke kayıtlarında dikkat çeken diğer başlık ise kellepuştur. Kellepuş kafaya gelebilecek olası darbelerden korumak için kafaya giyilen zırh anlamına gelmesinin yanı sıra kavukların kirlenmesini önlemek amacıyla kavuğun altına giyilen takke anlamında da kullanılmaktadır. Kayıtlarında 17 adet beyaz kellepuşa⁵⁸ rastlanılmıştır.

Terekede tespit edilen başlık ve bunlara ait süslere dair kayıtlar da vardır. Bunlar arasında 31 adet tüfekçi fesi ile eşine ait olabileceğini düşündüğümüz ve başörtü anlamına da gelen 1 adet yeşil boyama⁵⁹ ve kavuk gibi eşyalara takılan çelenk adı verilen süsler vardır. Bunlara ilaveten başa ve boyna takılan tülbentlerden de bahsetmek gerekir. Ancak bu tülbentler ne Kars'taki terekesinde ne de Diyarbakir'deki terekesinde yer alır. Yukarıda bahsedilen başlıklar arasında bulunan 5 adet sim çelenk, 40 adet destar (bendî) ve 20 adet hasa⁶⁰ denilen çirişli kalın bez satılmıştır.⁶¹

Yağmurlukları:

Diyarbakir'deki eşyaları arasında yağmurdan korunmak için giyindiği yağmurlukları da vardır. Bunlar arasında başlığıyla birlikte bir adet al sâye çuka yağmurluk ve 1 adet yağmurluk başlığı vardır. Bu yağmurluğu Bab-ı Hümayun'da 6 Recep 1148 (22 Kasım 1735) tarihinde satılmıştır.⁶²

⁵⁸ Kellepuş aynı zamanda kafaya giyilen zırh anlamındadır. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 163.

⁵⁹ Boyama: 1. Renkli, boyanmış yazma, şalvar, başörtüsü ya da mendil. 2. Pullu, boyalı ve ipekli kadın başörtüsü, yemenisi,

⁶⁰ Hasa: Bkz Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 129.

⁶¹ Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2; BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 12.

⁶² Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 11; 12458, s. 2.

Gömlek-Mintan-İhram-Entarileri:

Üst giysileri arasında palto ve cübbe gibi giysilerin altına giyilen mintan, entari, gömlek ve ihram denilen kışlık ve yazlık giysileri vardır. Mustafa Paşa'nın dışarıda giydiği elbiseler arasında yer alan entariler gömlek ve mintana göre daha uzundur. Hatta ayak bileklerine kadar iner. Bunlar genellikle şalvar, çakşır gibi pantolonların üzerine giyilir ve etekleri savrulmaması için kelden kuşakla sarılırdı.⁶³ Mustafa Paşa'nın tereke kaydında geçen entarileri arasında alaca, kutni gibi kumaşlardan yapılmış entarilerin yanında Malta'da üretilmiş bir entarisi de dikkat çekmektedir. Paşa'nın tereke kayıtları arasında Kars'ta 1 adet alaca müsta'mel entari; Diyarbakir'de ise, 4 adet kutni anteri, 1 adet beldar anteri, 1 adet germsud anteri, 2 adet Malta anterisi, 3 adet çavuş anterisi, 1 adet alaca uşak anterisi bulunmaktadır. Anteriden başka Mustafa Paşa'nın üstüne giydiği mintanları vardır. Mintan, baştan geçirilerek giyilen etekleri kalçalara kadar örten uzun kollu, önü entari gibi yırtmaçlı ve 3-4 düğme ile kapanan düz yakalı iç gömleği üzerine giyilen bir giysidir.⁶⁴ Mustafa Paşa'ya ait tereke kayıtlarında sadece Kars'ta 1 adet al kutni müsta'mel mintan çıkmıştır. Diyarbakir'deki terekesinde mintan kaydına rastlanılmamıştır. Ayrıca İstanbul'da Hazine-i Amire ve Bab-ı Hümayun'da yapılan satışlarda da mintan geçmemektedir. Tereke kaydında dikkat çeken üst giysilerden diğeri ise gömlektir. Gömlekler, vücudun üst kısmına giyilen yakalı ve ince kollu giysilerdir.⁶⁵ Mustafa Paşa'nın terekesinde toplam 8 adet gömleğine rastlanılmıştır. Bunlardan 7 adet cedit gömleğidir. Diyarbakir'deki terekesinde ise yazları giyilen ham ipek ile keten karışımından yapılan 1 adet bürüncük⁶⁶ gömleği ve 21 adet sırmalı sade (nimten-i sade-i zerbaft) gömleği vardır. Bunların yanında Mustafa Paşa'nın üstüne giydiği elbiseler arasında 4 tane ihramı bulunmaktadır. 1 adet sarı köhne ihram, 1 adet köhne kırmızı ihram ve 1 adet köhne ihramı Diyarbakir'den; 1 adet müsta'mel ihramı ise Kars'taki terekesinden çıkmıştır.

Alta Giyilen Giysileri:

Tereke kayıtlarında Paşa'nın giysileri arasında yer alan diğer eşyaları da şalvar, çakşır gibi dışa giydiği alt giysileri ile bunları tutturmak için kullandığı kemerbend, kuşak gibi farklı isimlerle kaydedilen farklı tür ve ölçülere sahip kuşakları vardır.

Mustafa Paşa'nın Şark Seferi'nde giydiği eşyaları arasında Kars'ta 1 adet müsta'mel sof çakşırı⁶⁷ Diyarbakir'de ise 4 adet müsta'mel Fransız çuka çakşırı, 1 adet kırmızı müsta'mel palankur şalvar, 2 adet sof çakşır ma'a uçkur, 3 adet çavuş şalvarına rastlanılmıştır. Bunları sabitlemek için kullanılan uçkur denilen bağları da

⁶³ Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1975), s. 103, 104; Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 99-100

⁶⁴ Koçu, *Türk Giyim Kuşam Süslenme Sözlüğü*, s. 174.

⁶⁵ Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 112.

⁶⁶ Ham ipekten, pek az miktarda keten ipliği katılarak dokunan yazlık eski güzel bir kumaşımız. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 55.

⁶⁷ Bir tür erkek şalvarı: Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 63.

zikretmek gerekir. Kars'taki tereke kayıtları arasında 6 adet işleme müsta'mel uçkur, 2 adet köhne uçkur ile 2 adet alay çavuş kuşağı; Diyarbekir'de ise 3 adet mutalla uçkur ve 4 adet uçkur dikkat çekmektedir. Bu eşyalardan 2 adet sim çavuş kuşağı Bab-ı Hümayun'da satılmıştır.⁶⁸ Uçkurların yanında bele bağlanan işlemeli ve işlesiz kuşaklar da tereke kayıtlarında yer alır. Diyarbekir'deki terekesinde çıkan kuşakları arasında; 1 adet mutalla sūzenî kuşak, 1 adet sūzenî şal kuşak, 5 adet müsta'mel şal elvan kuşak, 1 adet kemer-bend kuşak, 1 adet kemer-bend kuşak-ı müsta'mel kuşakları vardır. Bunun yanında Paşa'nın matarasını bağladığı 7 adet Sakızkârî mataracı kuşağı vardır. Bunlardan 1 adet elvan kemer-bend ve çar-şal⁶⁹ ve kemer-bend-i şed kuşak⁷⁰ Bab-ı Hümayun'da satılmıştır.

Alta ve içine giyilen giysiler arasında en son olarak Paşa'nın donları ile don yapımında kullanılan eşyaları bulunmaktadır. Paşa'nın terekesi arasında 7 adet cedid bez don ile 1 adet yeşil şâlî donluk, 1 adet al mevclî sof donluk, 1 adet al gezi germsud donluk ve 1 adet donluk şal vardır. Tereke kayıtlarında bulunan donluk şalı Bab-ı Hümayun'da satılmıştır.⁷¹

Diğer Giysiler:

Mustafa Paşa'nın yukarıda bahsedilen giysilerinin dışında Diyarbekir'de 13 çift çizmesi, 40 adet hilatlık abâ harcı⁷², 1 adet aba-i harci, 7 adet şatır dolama-i müsta'mel, 1 adet çamaşur-ı mükemmel, 10 kat çamaşur; Kars'ta ise, 1 adet rızâî şal, yenli ve 1 adet boğası⁷³ kaplı köhne semmur beden⁷⁴ vardır. Burada zikredilenlerin arasında olmamasına rağmen Bab-ı Hümayun'da satılan eşyalar arasında satılan l'er adet gülpenbe⁷⁵ ve buhûrî şal vardır.⁷⁶

Mustafa Paşa'nın giysilerinin yanında giysileriyle birlikte takmış olduğu birtakım takıları da vardır. Bunlar arasında Diyarbekir'deki evinde 1 adet altın gerdaniye, bir tanesi basma⁷⁷ olmak üzere 2 adet altın saat ve bu saatlere ait 1 adet sim saat zarfı (kutusu) vardır. Bunlardan 2 adet altın saati Bab-ı Hümayun'da satılmıştır. Satılan bu saatlerden bir tanesi zincirli sade altından diğeri ise basma altındandır.

⁶⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2; BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 10.

⁶⁹ Başka kayıтта "kemer-bend ve arka şalı" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

⁷⁰ Bu eşya kemer-bend yerine başka bir kayıтта "turuncu buhûrî şal" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 11.

⁷¹ Bab-ı Hümayun'da satılan bu donluk şal turuncu renklidir. Diyarbekir'deki muhalefat kaydında ise donluk şalın rengi belirtilmemiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

⁷² Harç: giysi dikiminde tamamlayıcı ya da süs olarak kullanılan nesnelere. İpten örülen bir tür düğme. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 128.

⁷³ El tezgâhlarında, astarlık olmak üzere, pamuk ipliğinden dokunmuş ince, seyrek yerli bez, patiska. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 48.

⁷⁴ Kışın elbise altına giyilen bir tür içlik. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 43.

⁷⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 11; BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

⁷⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 10.

⁷⁷ Ön ve arka tarafında bulunan kapağı tırnak ile bastırılarak açılan cep saati. Bkz. Gamze Aydın, "Dîvân Şairinin Dünyasına Zamanın Kadranından Bakmak: Bosnalı Sâbit'in Eserlerinde Saat Çeşitleri ve Koyun Saatinin Gizemi", *Journal of Turkish Language and Literature*, III/1, (Winter 2017), s. 14.

Satılan diğer ziynet eşyası ise sagir altın gerden-bend şeklinde kaydedilen altın gerdanlığıdır.⁷⁸

Ev Eşyaları

Ev eşyaları iskemleleri, kilimleri, minderleri, yatak yorganları, seccadeleri, oturak havlu, perdeleri vs. dikkat çekmektedir.

Seccadeleri:

Diyarbakir Valisi Mustafa Paşa'nın Kars ve Diyarbakir'deki terekesi arasında namaz kılmak için kullanılan seccadeleri vardır. Bu seccadelerin bazıları Banaluka ve Sakız gibi yerlerde üretilen seccadeler olup bunlardan bazılarının üzerinde sûzenî denilen işlemesi vardır. Bu seccadelerin türleri ve sayıları şu şekildedir:

Kars'taki terekesinde 1 adet cedit Banaluka seccade ile 2 adet sûzenî müsta'mel seccadesi vardır. Diyarbakir'de ise 1 adet nemed seccadesi, 1 adet çuka seccade, 1 adet türü belirtilmeyen seccade, 1 adet köhne Banaluka saf seccadesi, 1 adet köhne halı seccadesi, 1 adet Banaluka seccadesi, 1 adet işleme çuka seccade, 1 adet mutallâ Acemî seccade, 1 adet seccade minderi, 2 adet Sakız seccadesi vardır. Kars ve Diyarbakir'de toplam 13 seccade ve 1 tane de seccade minderi vardır.

Kars ve Diyarbakir'deki muhallefat kaydında olmayan seccadelerin dışında Hazine'de satılan 4 adet köhne kalıçe seccade ile 1 adet beyaz seccadesi tespit edilmiştir. 4 adet köhne kalıçe seccade 400 akçe, 1 adet beyaz seccade ise 500 akçeye satılmıştır.⁷⁹

Oturakları:

Mustafa Paşa'nın evinde ve savaş yerinde çadırında oturmak için kullandığı mak'ad denilen minderler ile iskemleler vardır. Bu eşyalar 18. yüzyıl Osmanlı evinde bulunan eşyalardan olup o dönemin sosyo-kültürel yaşam tarzını göstermektedir. Paşa'nın eşyaları arasında en fazla mak'ad denilen minderleri dikkat çekmektedir. Kars'taki tereke kayıtları arasında 1 adet sûzenî⁸⁰ denilen işlemeli eski bir minder; Diyarbakir'de kaydedilen terekesinde ise 5 çift Sûzenî köhne mak'ad, 1 adet kırmızı müsta'mel çuka mak'ad, 1 adet köhne mak'ad, 1 adet köhne çuka mak'ad, 2 adet köhne şayak mak'ad, 1 adet köhne çuka mak'ad vardır. Minderlere ilaveten oturmak için kullanılan eşyaları arasında iskemle ve sadr denilen oturakları saymak gerekir. Bunlar arasında; 1 adet sadr, 2 adet Acemî sadr, 2 adet sagir sim hoşab iskemlesi ile bu iskemlelere ait 1 adet işleme iskemle örtüsü bulunmaktadır. Yukarıda belirtilen oturaklarından bazıları satılmıştır. 2 adet Londra çuka mak'ad, 5 adet çuka mak'ad ile 1 tane kırmızı şilte⁸¹ Hazine-i Amire'de; 1 adet basma çuka

⁷⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 10; 12458, s. 2.

⁷⁹ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

⁸⁰ Bir tür kasnak işi; ince iğne işi. Bkz. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (4), s. 2928.

⁸¹ Üstünde yatılan, oturuş için pamukla doldurulmuş döşek. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 250.

mak'ad ise Bab-1 Hümayun'da satılmıştır.⁸² Mak'ad denilen örtülerin yanında 7 tane de iskemlesinin satıldığı görülür. Satılan iskemlelerden 3 tanesinin neden yapıldığı belli olmakla biri kırıktır. Geriye kalan 4 iskemleden 2'si ağaçtan diğerleri ise sade ve musaddef (sedefli(?)) iskemledir. Bu iskemlelere ait 1 tane köhne Hatayî iskemle örtüsü de satılan eşyaları arasında yer alır.

Kilim ve Halıları:

Osmanlı toplumunda ev döşemesinde dikkat çeken eşyalar arasında kilim ve halılar gelmektedir. Mustafa Paşa'nın da tereke kayıtları arasında kilim ve halılara rastlanılmaktadır. Bunlar arasında; 14 adet kilim, 1 adet Bağdadî köhne mâi kilimi vardır. Diyarbakir'deki eşyaları arasında hiç kaliçe ve halı çıkmamasına rağmen İstanbul'da Hazine'de satılan eşyaları arasında 11 adet kaliçe denilen küçük halıları çıkmıştır. Bu halıların orta, yan ve sağır çeşitleri bulunmaktadır.⁸³ Satılan halıları arasında biri köhne 4 adet orta kaliçe, biri köhne 2 adet Acemî kaliçe, biri köhne 2 adet sağır kaliçe, 2 adet köhne kaliçe ve 1 adet yan kaliçedir. Kaliçelerin yanında Paşa'nın ev döşemelerinde kullanılan 4 adet köhne kilimi de satılan eşyaları arasında yer alır.⁸⁴

Çeşitli Kumaş ve Bezleri:

Osmanlı Devleti'nde farklı eyaletlerde görev yapmış olan Mustafa Paşa'nın ihtiyaç duyduğu yazlık ve kışlık birçok kumaşa sahip olduğu görülmektedir. Bu kumaşlar arasında herkesin sahip olabileceği pamuklu kumaşların yanında üst düzey devlet adamlarının ve zengin tabakanın sahip olduğu çeşitli türleri olan ipekli ve ipek karşımı dokunmuş birçok kumaş bulunmaktadır. Bunlar arasında kesme, diba, Hatayî, germsud, alaca, kutni, çuka/çuha, kadife, zerbaft gibi pamuklu ve ipekli kumaşları zikretmek gerekir. Bu kumaşların bir kısmı Londra, Fransız, Haleb, Acem ve Bağdadî gibi döneminde tutulan meşhur kumaşlardır.

Kesmeleri:

Mustafa Paşa'nın Diyarbakir ve Kars'taki terekesinde kumaş türü olarak karşımıza en fazla kesme denilen kumaşlar çıkmaktadır. Bu tür kumaşların İstanbul dibası, Maraş işi ve Şam kesmesi gibi çeşitleri vardır. Bunların bir kısmı Paşa tarafından kullanıldığı bir kısmının ise köhne yani eski olduğu görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kesmeler arasında; 1 adet panzehri çuka kesme-i müsta'mel, 1 adet mâi kaneviz işleme köhne kesme, 1 adet beyaz diba işleme köhne kesme, 1 adet Maraşkârî siyah müsta'mel kesme, 1 adet İstanbul dibası müsta'mel kesme, 1 adet siyah Şam kesmesi müsta'mel, 2 adet cedit beyaz kesme-i Şam, 1 adet mâi(mavi) işleme köhne kesme ve âl hafif işleme kesme vardır.

⁸² BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

⁸³ Seccade olarak kullanılan kaliçe seccadeler kısmında ele alınmıştır.

⁸⁴ Hazine Amire'de satılan kaliçe ve kilim için bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

Diyarbakir'deki kesme denilen kumaşları arasında 1 adet işleme kırmızı çuka kesme, 1 adet som işleme kırmızı çuka kesme, 1 adet kırmızı çuka üzerine işleme kesme-i müsta'mel, 2 adet yeşil çuka üzerine işleme kesme-i müsta'mel, 1 adet neftî çuka üzerine ağır işleme kesme-i müsta'mel, 1 adet kırmızı kadife üzerine işleme Acem kesmesi-i müsta'mel, 1 adet mâi (mavi) kaneviz üzerine işleme kesme-i müsta'mel, al çuka üzerine işleme kesme-i müsta'mel, 1 adet kırmızı kadife üzerine işleme, müsta'mel kesme-i Acem, 1 adet neftî çuka üzerine işleme müsta'mel kesme, 3 adet bâdzehrî/panzehri çuka üzerine işleme müsta'mel kesme, 1 adet siyah çuka üzerine işleme kesme-i köhne, 1 adet yeşil çuka üzerine işleme müsta'mel kesme ve 2 adet Bağdadî kesme bulunmaktadır.

Paşa'nın terekesinden çıkan kesme çukaların bir kısmı açık artırma ile satılmıştır. Satılanlar arasında; 1'er adet köhne bâdzehrî çuka kesme, çuka işleme kesme, çuka kesme, al çuka işleme kesme, köhne çuka kesme, köhne yeşil çuka kesme, yeşil işleme çuka kesme, mâi kubur işleme kesme⁸⁵ ve bâdzehrî çuka kesme⁸⁶ vardır. Kesme çukalardan başka zira⁸⁷ denilen uzunluk birimiyle farklı uzunluklarda yeşil, mavi, kırmızı, münakkaş, Londra ve Fransız çukası satılan eşyalar arasında yer alır.⁸⁸ Paşa'nın sahip olduğu bu kumaşları kendi isimlerine göre kesme, germsud, kutni, alaca gibi kendi içinde tasnif ettik. Bu şekilde tasnif edilen kumaşlar genellikle ipekli, pamuklu gibi kendi içinde ayrılmaktadır. Ancak farklı isimlerde alınan diba, dürriye gibi ipekli kumaşları diğer ipekli kumaşlar adı altında değerlendirilmiştir.

Germsudları:

Mustafa Paşa'nın terekesinde çıkan eşyaları arasında çeşitli amaçlar için kullanılan kışlık örtüler vardır. Bu örtüler tereke kaydında germsud⁸⁹ olarak kaydedilmiştir. Kars'taki terekesinde; 1 adet çiçekli germsud-1 sofrası, 1 adet çiçekli germsud, 1 adet beldari germsud; Diyarbakir'de ise 1 adet putadâr germsud, 1 adet mehterhânî germsud, 3 adet gezi germsud, 1 adet gezi al germsud ve 1 adet kırmızı germsud kaydına rastlanılmaktadır. Bunlardan 1 adet çiçekli germsud, 3 adet (elvan) gezi germsud ve 3 adet merterhanî germsud Bab-1 Hümayun'da satılmıştır.

Kutnileri:

Tereke kaydında karşımıza çıkan bir diğer kumaş türü kutnidir⁹⁰. Kutni; pamuklu dokuma olup ayrıca bir yüzü ipekli olmasından dolayı dayanıklıdır.

⁸⁵ Başka bir kayıta "mâi kaneviz işleme kesme" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. II.

⁸⁶ Başka bir kayıta "bâdzehrî çuka işleme kesme" şeklinde kaydedilmiştir. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. II.

⁸⁷ Zira': Dirsekten parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999), s. II88.

⁸⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 10; BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

⁸⁹ Pamuk ve ipekle karışık sert dokumalı harelî kumaş. Bir arşın eninde dokunurdu, yollu ve düz olarak iki türlü idi. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 119.

⁹⁰ Kutni/Kutnu: Pamuklu dokumalara verilen ad. Ayrıca atlas ile kemha arasında, bir yüzü ipekli, diğeri pamuklu, yıkanmaya karşı çok dayanıklı, eni dar bir kumaş da kutnu adını taşır. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 180.

Diyarbakir'deki muhallefatında; 7 adet sade kutni, 2 adet Abdullah Hanî kutni ve 1 adet alaca kutni varken Kars'ta kaydedilen muhallefat kaydında ise 1 adet alaca kutni, 1 adet al kutni vardır. Bunlardan 4 adet alaca (Hindî) kutni ve 7 adet elvan (sade) kutni Bab-1 Hümayun'da satılmıştır.

Alacaları:

Mustafa Paşa'nın tereke kaydında çıkan diğer bir kumaş ise alacalardır. Eski bir pamuklu kumaş olan alacalar genelde kırmızı zemin üzerine sarı çubukları olan mintan, şalvar ve entari yapımında kullanılmışlardır. Pamuktan dokunan alacaların yanında ipekten dokunanları da vardır. Bunların arasında Haleb, Şam ve Kastamonu ipekli alacaları meşhurdur.⁹¹ Paşa'nın terekesinde çıkan alacalar arasında; 2 top Haleb alacası ile 11 top Haleb karası, 1 adet Malta alacası, 2 top Malta alacası, 1 adet çatari/çatara alacası, 3 adet çatari alacası, 1 adet fetvâyî alaca ve 2 top örenşâhî⁹² alaca polan vardır. Bunların yanında Diyarbakirdeki evinde 2 adet beyaz örenşâhî parça, 1 adet ağbânî (abanî) parça, 7 adet köhne diba yaputa da rastlanılmıştır. Mustafa Paşa'nın terekesinde elbise yapımında kullanılan ve pamuk ve ipekten dokunmuş bu alacalardan 6 adet çatari alacası, fetvâyî parça ve 1 beyaz 3 parça örenşâhî Bab-1 Hümayun'da satılmıştır.

Çukaları:

Tereke kayıtlarında var olan diğer bir kumaş da farklı renklerde dayanıklı ve havli denilen tüylü bir kumaş türü olan çukalardır.⁹³ Mustafa Paşa'nın Diyarbakir'deki terekesinde; 46 zira' İngiliz elvan çukası, 76 zira' Fransız elvan çuka, 2 pas-tav Londra çukası, 21 zira' Londra yeşil çuka tespit edilmiştir. Kars'taki terekesinde ise çuka kumaşlarına rastlanılmamıştır.

Diğer İpekli Kumaş ve Astarları:

Çukaların yanında çeşitli ipekli kumaşları vardır. Bunlar terekede diba, Hatayî ve dürriye şeklinde kaydedilmiştir. Bunların dokuma ve tekniği her ne kadar farklı olsa da Mustafa Paşa'nın farklı bölgelerde dokunan kumaşlara karşı bir ilgisinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Mustafa Paşa'nın Diyarbakir'deki terekesinden çıkan ipekli kumaş türleri arasında; birer top Haleb ve Rahimî diba, 2 top dürriye⁹⁴, 1 adet hatâyî⁹⁵ parça ile 15 parça hâre ve Hatayî vardır. İpekli kumaşların yanında atlas vb. türde kumaş ve kumaş türleri de terekede yer almaktadır.

⁹¹ Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 28.

⁹² Örenşâhî: Hakkında kesin bir bilgi olmamasına rağmen ince bir kumaş olabilir. Bkz. Gizem Ünsal, *Ramazanda Söylenen Mâni Fasıllarını İçeren Eserlerin Folklorik Bakımdan Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 307.

⁹³ Çuka/Çuha: Yünden sıkı olarak yeşil, al, mavi ve sair renklerde dokunmuş, dayanıklı ve havlı bir kumaş. Bilhassa erkek giyiminde kullanılırdı. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 77.

⁹⁴ Dürriyo? Kırgızca'da ipekli kumaş demektir. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 94.

⁹⁵ Eski bir ipekli kumaşın adı. Zemini siyah ve sırmadandır. Sade, telli, nevezuhur gibi türleri olup iç gömleği olarak da kullanılmaktadır. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 130.

Paşa'nın terekesinde 5 adet atlas⁹⁶ parçası ile türü belirtilmeyen bir miktar kumaş parçası ve hurda kumaş parçaları da vardır. Bunlara ilaveten 1 adet de Venedik Frenk pesend⁹⁷ parçası, 18 zira kadife, 1 adet boğça ve 9 top zerli ağır zerbaft bulunmaktadır. Bu kumaşlardan 9 adet (elvan) Acemî zerbaft ve 11 zirâ' telli hatayî Bab-1 Hümayun'da satılmıştır. İpekli kumaş türlerinin yanında çeşitli amaçlarla kullanılan ve genellikle eşyaların sağlamlığını artırmak amacıyla içe dikilen astar kumaşları da zikretmek gerekir. Bunlar 15 top ve 10 top beyaz hasa⁹⁸ astar olarak kaydedilmiş olup toplamda 25 top beyaz hasa astara rastlanılmaktadır.

Bez, Diğer Kumaş ve Eşyaları:

Diyarbakir'deki evinde 3 top beyaz buruc bez ve 1 top beyaz bez, 6 adet şatır bezi, 1 adet mirzaî bez ve 1 top sahan bezi kaydedilmiştir. Kaydedilen bu bezlerden 1'er adet beyaz sahan bezi ve burûc beyaz bez⁹⁹ ve boyalı burûc bez¹⁰⁰ Bab-1 Hümayun'da satılmıştır.¹⁰¹

Kars'ta bulunan terekesinde farklı malzemelerden dokunmuş kumaşları da vardır. Bunlar arasında 1 adet telli kise (kebe), 1 adet ağız yemenisi, 1 adet mükemmel cameşuy, 2 pastav kırmızı Lazkiye çuka, 20 zira' Fransız çukası; Diyarbakir'de ise 1 top sarı şal¹⁰², 1 adet buhûrî şal ve 1 adet keftî şal vardır. Yukarıda ismi zikredilmeyen kumaşlar arasında ismi Bab-1 Hümayun'da satılan kumaşlar arasında yer alan 2 adet beyaz fitilli¹⁰³ kumaşı da bulunmaktadır.

Bunlara ilaveten Diyarbakir'deki muhallefat listesinde 1 adet bir kesmelik gülbudun¹⁰⁴ saçak¹⁰⁵ ile 1 adet köhne saçığa rastlanmaktadır. Bunlar kumaş ve elbise süslemede kullanılan püsküllerdir.

Havlu ve Peşkirleri:

Kars'taki terekesi arasında ev eşyaları arasında 20 tane makramesi dikkat çekmektedir. Bunlar arasında; 2 adet işleme kahve müsta'mel makramesi, 1 adet beyaz makrama, 2 adet kırmızı müsta'mel kahve makramesi, 2 adet işleme diz makramesi,

⁹⁶ Atlas: yüzü ipek tersi pamuklu olan ve genellikle kadın giyiminde kullanılan parlak kumaştır. Kışlık kumaş olarak da kullanılır. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 35.

⁹⁷ Pesend: iğne işi tekniği ile kumaşın sadece üst yüzeyine uygulanan bir işleme türü, Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 222.

⁹⁸ Çirişli kalın bez. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 129.

⁹⁹ Başka bir kayıta "bez" yerine "boğası" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

¹⁰⁰ Bu bez başka bir kayıta "beyâz burûc boğası" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

¹⁰¹ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 11; 12458, s. 2.

¹⁰² En güzelleri İran ve Hindistan'da genellikle çubuklu dokunan, özel motifli kıymetli bir yün kumaşın adı. İpek ve pamuktan dokunmuş olanları da vardır. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 246.

¹⁰³ Başka bir kayıta ise "beyaz sâde vezne?" şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

¹⁰⁴ Kuşburnu.

¹⁰⁵ Şal, atkı gibi bazı giyim eşyalarında ya da perde, masa ve yatak örtüsü gibi döşemeliklerde kumaş kenarlarına dikilen süslü iplikten püskül. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 231.

bir adet telli havlu makrame, 3 adet sade havlu makrame, 6 adet gülâb makramesi köhne, 4 adet işleme havlu makramesi bulunmaktadır.

Diyarbakir'deki evinde ise 38 tane makramesi tespit edilmiştir. Tespit edilenler arasında 5 adet işleme abdest makramesi, 2 adet işleme yemek makramesi, 8 adet kahve makramesi, 10 adet müsta'mel şerbet makramesi, 1 adet işleme şerbet makramesi, 3 adet işleme havlu makrame, 6 çift işleme ve sade havlu makrame, 2 adet diz makramesi ve 1 adet tuğra makramesi vardır.

Makramelerin yanında evde abdest, kahve, berber gibi farklı işlerde kullanılan farklı renklerde Mardin ve Sakız'da üretilmiş peşkirleri mevcuttur. Diyarbakir'de tespit edilenler arasında, 1 adet Mardinkârî abdest peşkiri, 1 adet Sakızkârî abdest peşkiri, 1 adet al berber peşkiri ve makrama, 1 adet makrama ile birlikte berber peşkiri, 1 adet beyaz peşkir, 2 adet Mardinkârî yemek peşkiri, 1 adet divan peşkiri, 1 adet beyaz işleme peşkir vardır.

Makrame, havlu ve peşkirlerin yanında Kars'taki terekesinde 1 adet kahve tabağı örtüsü işleme müsta'mel, 3 adet telli müsta'mel ta'am peşkiri ile yemeklerden sonra ellerini sildikleri 9 adet yağlık¹⁰⁶ mendili, 2 adet şerbet müsta'mel boyama¹⁰⁷; Diyarbakir'deki terekesinde ise 7 adet işleme yağlık mendili bulunmaktadır.

Kars ve Diyarbakir'deki tereke kayıtlarında adı geçen bu eşyaların bir kısmı Hazine-i Amire ve Bab-1 Hümayun'da satışı çıkarılmıştır. Bab-1 Hümayun'da satılan eşyalar arasında sofralarda kullanılan biri eski (köhne) 3 adet sofrâ peşkir ile 4 adet sofrâ yemenisi bulunmaktadır.¹⁰⁸ Bunlara ilaveten 2 adet Tire işi olan beyaz peşkiri, 1 adet işleme beyaz peşkiri ve 2 adet beyaz peşkiri yanında havlu, makrame ve futa denilen önlükleri de saymak gerekir. Bunlar arasında 5 köhne işleme ve 4 köhne müsta'mel işleme olmak üzere sadece 9 tane havlusunu satılmıştır.¹⁰⁹

Satılan eşyalarından bir diğeri de makrameleridir. Kars ve Diyarbakir'deki tereke kayıtlarında tespit edilen 58 adet makrameden 16 tanesi satılmıştır. Satılan makrameler arasında 2 iş makramesi, 1 işleme kahve makramesi, 1 yemeni ile birlikte 2 makrame, 4 sade sagir kahve makramesi, 1 bohça ile birlikte 2 köhne makrame ve 5 makrame yemeni bulunmaktadır. Satılan iş makramelerin isimleri Kars ve Diyarbakir'deki tereke kayıtlarında geçmemektedir. Ancak satılan iş makrameleri, 58 makrame arasında yer alması muhtemel olmamakla birlikte muhalefat kayıtlarından bu konuyla ilgili kesin bir yargıya varılması da güçtür. Makramelerin yanında Diyarbakir ve Kars'taki tereke kayıtlarında makrame şeklinde kaydedilen abdest makramelerinin satılan tereke kaydında makrame yerine futa şeklinde kaydedildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, ikisi mutalla olmak üzere 4 adet beyaz abdest futası satılmıştır. Abdest futasını da makrame içine katarsak toplamda 18 adet makramenin satıldığı görülmektedir.

¹⁰⁶ Eskiden sırma ve ipekle işlenen mendil türü. Adı yemeklerden sonra el ve ağız silmede kullanılmasından kaynaklanır. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 278.

¹⁰⁷ Mendil. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 51.

¹⁰⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

¹⁰⁹ Hazineye satılan Makrameler için bkz BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

Eşya Saklamaya Yarayan Araçları:

İnsanlar evlerinde kullanmadıkları eşyaları derli toplu olarak bir arada bulundurmak ve aynı zamanda bunları muhafaza etmek için saklama kapları kullanmışlardır. Bu kapların bir kısmı da kumaş bohçalar ve çeşitli ağaç dallarından yapılan sepet ile madeni zarf denilen saklama kutularıdır. Mustafa Paşa'nın da tereke kayıtları arasında başta bohçalar olmak üzere sepet ve madeni kutuları vardır. Bunlar arasında kullanımı en kolay olan ve en fazla karşılaştığımız bohçalardır. Tereke kayıtlarında Paşa'nın evinde kullandığı 24 adet bohçasının olduğu görülmektedir. Bu bohçalardan 1 tanesi Bağdad bohçası olup bohçaların bir tanesinin de Acemî cargiri kuşağı vardır. Mustafa Paşa'nın terekesinden çıkan bohçalardan 14 tanesi Bab-1 Hümayun'da satılmıştır. Satılanların 6 tanesi elvan,¹¹⁰ 5 tanesi ise atlastandır.¹¹¹ Geri kalan 3 tane bohçanın ise rengi ve kumaşı belirtilmemiştir.¹¹²

Bohçalardan sonra ikinci sırada sepetleri zikretmek gerekir. Mustafa Paşa'nın Diyarbakir'deki terekesinde ev eşyası arasında 16 adet sepete rastlanılmıştır. Bu sepetlerden bazıları Hazine-i Amire'de satılmıştır. Satılanlar arasında 10 adet sepet sandık, 1 adet simli ve içi (derunu) yazılı sandık ve 1 adet demir sandık mevcuttur.

Eşya saklamak için kullanılan ve sayıca üçüncü sırada yer alan ise kubur ve zarflar yer alır. Mustafa Paşa'nın Diyarbakir'deki evinde resmî evrakların muhafaza edilmesine yarayan 2 adet sade kuburun çıkması Paşa'nın evrakların muhafaza edilmesine önem verdiğini düşündürmektedir. Evrakların muhafaza edildiği kubluların yanında evrak gibi diğer yazı ve bunlara ait eşyalarının sakladığını düşündüğümüz zarf denilen çeşitli kutular da vardır. Bu zarflardan 8 adet Yanya işi şikest zarf (kutu)¹¹³, 5 adet nühas mineli zarf¹¹⁴ ve 1 adet hilâlî mineli zarf¹¹⁵ dikkat çekmektedir. Bu kutular şüphesiz ki farklı birçok eşyanın saklanması için kullanılmaktadır. Bunların bakır gibi metallere yapılmış olmasının yanında devrin sanat anlayışını da yansıttığı söylenebilir. Keza bu kutular üzerinde mine/mînâ, denilen madeni eşyalar üzerine farklı renklerde vurulan camsı sır tabakası vardır. Bu sır tabakası ile hem eşyanın görselliği ön plana çıkarılmış hem de dayanıklı bir hale getirilmiştir.

Yastık ve Yorganları:

Diyarbakir'de bulunan eşyaları arasında kadife, Acem ve Mardin işi toplam 14 yastığı ve bir tane de yastık ve yorgan yüzü vardır. Bunlar arasında; 3 çift Mardin yastığı, 1 çift müsta'mel kadife yastık, 1 çift sagir kadife yastığı, 5 çift müsta'mel kadife yastık, 4 çift işleme Acemî köhne ve 1 adet kalemkâri yorgan yüzü de vardır.

¹¹⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

¹¹¹ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457-2.

¹¹² BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457/12

¹¹³ Diyarbakir'deki terekesi arasında yer almaktadır. Bkz. BOA, C.ML, 428/17316-2.

¹¹⁴ Hazine-i Amire'de satılan eşyalar arasında bulunmaktadır. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

¹¹⁵ Bu eşya Kars'ta zapt edilen eşyalar arasında bulunmaktadır. Bkz. BOA, D.BŞM.d., 41025, s. 2.

Diyarbakir'deki terekesinde her ne kadar yorgan şiltesi bulunsa da ev eşyaları arasında yorgana rastlanamamasına rağmen İstanbul'da satılan eşyaları arasında 2 adet köhne yorganı tespit edilmiştir. Yorganın yanında satışa çıkarılan diğer eşya Diyarbakir'deki terekesinde de karşımıza çıkan yastıklarındır. İstanbul'da satılan yastıklar arasında 11'i köhne olmak üzere 23 adet mahlut yastık ve 1 adet de sagir köhne yastık vardır. Yastıkların yanında 1 adet pupla (yastık) şiltesi de vardır.¹¹⁶

Perde, Cibirlik ve Sineklikleri:

Paşa'nın Diyarbakir'deki evinde sineklerden korunmak için yatak odasında kullandığı sineklik ve cibirlikler vardır. Bunlar arasında; 1 adet cibirlik ve 1 adet beyaz sineklik vardır. Bunun yanında soğuşun içeriye girmesini önlemek için kullanılan 7 adet perdesi mevcuttur. Bu perdelerin 4 tanesi ocak için 1 tanesi de kapı içindir. Geri kalan perdelerden 1 tanesinin sadece eski olduğu belirtilirken diğerinin ise çukadan olduğu zikredilmektedir. Perdelerin yanında yazın sıcağın bunaldığı vakitlerde serinlemek için kullandığı 4 adet köhne yelpaze ile Kars'taki çadırında sineklerden korunmak için kullandığı 1 adet sinekliği vardır. Tereke kayıtlarından çıkan bu eşyalardan 10 tane perde Hazine'de satılmıştır. Hazine'de satılanların 9 tanesi eskimiş olup bunların birinin çukadan, 7 tanesi ise abâ denilen kumaştan yapıldığı belirtilmişken geriye kalan 1 tanenin ise neden yapıldığı belirtilmemiştir.

Mutfak Malzemeleri

Mutfak araç gereçlerinin içinde tabaklar, kâseler, taslar, yemek ve tatlı kaşıkları tepsiler, siniler, sofralar yer alır. Kars ve Diyarbakir'de kaydedilen tereke kayıtlarında Mustafa Paşa'nın evinde bulunan mutfak araç-gereçlerine dair bir hayli eşya kaydı vardır. Bunun yanında Kars ve Diyarbakir'deki muhallefatında tespit edemediğimiz mutfak eşyalarının bir kısmına da İstanbul'da satılan terekesi arasında rastlamaktayız.

Kâse ve Tabakları:

Paşa'nın mutfak eşyaları arasında eşyası tabak ve kâseler dikkat çekmektedir. Kâseler tabaklara göre daha derin ve çukur şeklinde olmakla birlikte genellikle çorba, hoşaf gibi yemeklerde kullanılmaktadır. Muhallefat kayıtlarında Mustafa Paşa'ya ait 32 tane kâse tespit edilmiştir. Bu kâselerin 29 tanesi Çin işi olan fağfur kâsedir. Fağfur kâselerden 6 tanesi direkli, ikisi kırık 16 tanesi fağfur ve biri kırık 5 tanesi sagir (küçük)dir. Fağfur kâselerin yanında 2 bardakla birlikte billur kâse ile türü belirtilmeyen 2 tane kâsesi daha vardır. Kâselerin yanında yemek ve tatlıların bulunduğu Kütahya ve Çin işi fağfur porselenleri olmak üzere toplamda 345 tabağı mevcuttur. Bu tabaklardan 194'ü küçük Kütahya porselenidir. Bunu 144 tane fağfur porselen ile 9 tane Pınarhisar(?) tabağı takip etmektedir Fağfur porselen tabakların

¹¹⁶ Satılan yorgan ve yastıklar için bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

122'ü küçüktür. Ayrıca 144 fağfur tabağın 9 tanesi kırıktır. 144 fağfur tabaktan 30 tanesi ise küçük gülbeşeker tabağıdır. Bunların yanında türü belirtilmeyen ikisi büyük olmak üzere 3 tane de kırık tabağı ve 1 adet neyden yapıldığı belirtilmeyen küçük tas ile 1 adet yol taşı vardır. Ayrıca kâse ve sahanların ağzını kapatmak için 16 adet meşin kâse kapağı ile 40 adet meşin sahan kapağı satılan eşyaları arasındadır. Burada isim ve sayıları belirtilen tabak, kâse ve bunların kapakları Diyarbakir ve Kars'taki terekeleri arasında bulunmamaktadır. Burada isimleri zikredilen eşyaları Hazine'de satılan mutfak araçlarıdır.¹¹⁷

Kaşıkları:

Mustafa Paşa'nın tereke kayıtları arasında yemek kaşıklarının yanında macun ve hoşaf kaşıkları da vardır. Diyarbakir'deki muhallefat listesinde 2 kutusuyla birlikte 50 adet bağa hoşab kaşığı, 16 adet şîr-i mâhî taam kaşığı, 10 adet kaşık ve sim gülbeşeker kaşığı; Kars'taki terekesinde ise 1 deste kaşık-ı bağa, 4 adet balık dişi taam kaşığı, 6 adet yenidünya vardır. Kaşıkların yanında Kars'taki terekesinden çıkan kaşıkların konulmuş olduğu bir adet sim kaşık tabağı da dikkat çekmektedir. Paşa'nın terekesinden çıkan 21 adet balık dişi ve sedefli kaşığı satılan eşyaları arasında yer almaktadır.

Fincanları:

Diyarbakir'de çıkan diğer mutfak eşyaları arasında kahve içmek için kullanılan fincanları vardır. Bu fincanların bir tanesi fağfurdur. Ancak bu fağfur fincanının kırık olduğu görülmektedir. Kırık olmasına rağmen fağfur fincanın terekesinde bulunması Paşa için bu fincanın değerli olduğunu ve atmaya kıyamadığını düşündürmekle birlikte İstanbul'a getirilirken kırılmış olma ihtimalini de akla getirmektedir. Fağfur fincandan başka 1 çar-gül müşebbek fincan ve türü belirtilmeyen 2 kutu fincanı daha vardır. Tereke kayıtlarında Mustafa Paşa'nın Diyarbakir valiliğinden Şark seferi için gittiği Kars'a giderken yanında 1 adet çargül ve servli fincan götürdüğü anlaşılmaktadır. Paşa'nın terekesinde çıkan fincanlardan 2 adet fağfur fincan satılmıştır.¹¹⁸ Paşa'nın evinde çıkan bu fincanlarda Paşa'nın önemli misafirlerine kahve ikram ettiği ve yemeklerden sonra kendisinin kahve içtiği düşünülebilir. Ayrıca Paşa'nın Kars'a giderken yanında fincan götürmüş olması kahveyi sevdiğini de düşündürmektedir.

Sofraları:

Paşa'nın Kars'ta 1 adet simli çapuk sofrası bulunurken Diyarbakir'deki terekesinde ise 3 adet işleme sofrası, 1 adet çit simat sofrası ve 2 adet sim kabaralı şamdan sofrası vardır. Bu sofralarından 2 adet sim kabaralı mum sofrası ile Kars ve Diyarbakir'deki tereke kayıtlarında adı zikredilmeyen 1 adet köhne sofrası ile 3 adet

¹¹⁷ 2 adet kâse 5 adet meksur tabak ile birlikte kaydedilmiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

¹¹⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2; BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457/12.

meşin simat¹¹⁹ Hazine'de satılmıştır.¹²⁰ Hazine-i Amire'nin dışında Bab-ı Hümayun'da satılan eşyaları arasında da 2 adet sim kabarıklı sofrası vardır.¹²¹

Sini ve Tepsileri:

Mustafa Paşa'nın sofralarının yanında çeşitli amaçlarla kullanılan tepsi ve sini-leri vardır. Bunlar arasında Kars'ta 1 adet sim kahve tepsisi, Diyarbakir'de ise 2 adet sim sagir sini şamdan ile tepsilerini örtmek için 1 adet sagir tepsi örtüsü vardır. Ancak Paşa'nın sahip olduğu tepsi ve sinilerinin bu kadar az olmadığı İstanbul'da satışa çıkarılan terekesinden anlaşılmaktadır. Buna göre İstanbul'da 8 adet sini ile 3 adet tepsi satılmıştır. Satılan siniler arasında 1 tanesi yıldızlı 4 tanesi vasat sini, 1'i sagir 2 yıldızlı sini ile biri kebir (büyük) diğeri de nühas (bakır) sini vardır. Sinilerin yanında 5 adet tepsi vardır. Bu tepsilerin 2 tanesi gümüş (sim) tepsidir. Gümüş tepsilerin biri küçüktür. Diğerleri ise kenarlı olmak üzere 2 sagir ve 1 tanesi kırıktır.

Leğen ve İbrikleri:

Kars'taki terekesinde bir tane Yanya işi sim leğenle birlikte 2 tane ibriği mevcuttur. Bu ibriklerin bir tanesi Yanya işi kahve ibriğidir. Diyarbakir'deki terekesinde ise 3'ü bakırdan 2'si simden yapılmış 5 leğen ibriği vardır. Leğen ibriğinin yanında 1'i Yanya işi olan diğeri de sade küçük olmak üzere toplamda 2 tane kahve ibriği bulunmaktadır. İbriklerin yanında 1 adet sim maşraba ile biri sim diğeri işleme olmak üzere 2 adet matara ile bunlara ait 2 adet mataracı keçesi de vardır. Kars ve Diyarbakir'deki terekesinde toplamda ise kahve ve leğen ibriğinin sayısı 7'dir. Hazine-i Amire'de satılan eşyalarına baktığımızda toplamda 11 adet olmak üzere 1 adet Yanya işi ibrik, 1 adet sade ibrik, 1 adet ibrik, 1 adet Bosna işi leğen ibrik, 1 adet yıldızlı leğen ibrik ve 6 tane leğen ibrik vardır. İbriklerin yanında 3 adet de abdest leğeni, 2 adet sagir güğüm ve 2 adet bakır (nühas) maşrapa ve 1 köhne işleme matarası vardır. Terekede bulunan mutfak araçlarından bunlar arasından birer adet sim kebir ibrik ile sim leğen ibrik Bab-ı Hümayun'da satılmıştır.¹²²

Yukarıdaki isimleri zikredilen mutfak araç gereçlerinin yanında Hazine'de satılan eşya listeleri arasında bakırdan yapılmış biri kurada (eskimiş) olmak üzere farklı kıyyelerde 3 adet bakır evanisi vardır. Bunun yanında 4 adet kopuş denilen eşyasının ismi tereke kayıtlarında geçmektedir. Kopuşların 2 ise Kütahya kopuşu diğeri ikisi de bakırdan yapılmıştır. Hazine'de satılan eşyaları arasında çıkan diğeri bir mutfak eşyası ise içine tuz konulan 1 adet simli nemekdandır. Bab-ı

¹¹⁹ Metinde şimat şeklinde yazılıdır. Simat: Yemek masası, sofrası. Bkz. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (4), s. 4244.

¹²⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

¹²¹ Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

¹²² Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2. Aynı eşyalar "Leğen sim ibrik ma'a kafes 1 adet" ve def'a sim leğen ibrik ma'a kafes 1" şeklinde kaydedilmiştir. Her iki defter kaydında bu eşyaların ağırlıkları ve bedelleri aynıdır. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 10.

Hümayun'da da 1 adet sim matara, 1 adet sim maşrapa ile sim kahve ibriği ve çevgan satılan eşyalar arasında yer almaktadır.¹²³

Erzakları:

Mutfak eşyalarının yanında erzakları da terekesi içinde sayılmıştır. Erzaklar arasında 100 kıyye Frengi şeker, 240 kıyye kahve, 5000 kıyye pirinç ve 850 kıyye revgan-ı sade mevcuttur.

Hayvanları, Eyer ve Raht Takımları

Tereke kayıtlarında çıkan silah, mutfak vs. eşyaları kadar statüyü belirleyen diğer bir unsur da tereke kayıtlarında isimleri zikredilen cins atlardır. Atlar şüphesiz ki devrin en önemli ulaşım araçlarıdır. Aynı zamanda savaş meydanlarında savaşın seyrini değiştiren stratejik üstünlüğe sahip hayvanlardır. Gerek ulaşımında gerekse savaş alanlarında kullanılmalarında hızlarından ve çevikliğinden faydalanılan atlar Türkler için son derece önemlidir ve zenginliğin de işareti sayılır. Mustafa Paşa'nın Diyarbakir valisi olarak Şark seferine görevlendirilmesinden dolayı buraya atlarını da getirdiği görülmektedir. Zira Diyarbakir'deki muhallefatı arasında hayvanlarına rastlanmamıştır. Ancak Kars'taki terekesinde ise sadece 3 tane atı var olduğu görülür. Paşa'nın mevcut muhallefat kaydına göre birer tane şahin doru, çili kırı ve müslim kırı atı vardır. Kars'ta bulunan hayvanların beslenmesi için ise 1300 kıyye hımar şa'iri (arпасı) vardır. Her ne kadar Diyarbakir'deki terekesinden hayvanları tespit edilemese de at gibi hayvanlarının eğer örtüsü olarak kullandığı 1 adet diba gaşiye¹²⁴ vardır.

Mustafa Paşa'nın sahip olduğu at gibi hayvanlarına ait çoğu gümüşten yapılmış eyer ve raht takımları dikkat çekmektedir. Eyer ve raht takımlarının sayısının hayli fazla olması terekede ismi geçen atlarından başka hayvanlarının da olduğunu düşündürmekle birlikte atlarının sayısının az olması şaşırtıcı durumdur.

Eyer ve raht takımlarının bir kısmı sefer görevi için gittiği Kars'ta bir kısmı da asıl görev yeri olan Diyarbakir'de tespit edilmiştir. Kars'ta zapt edilen koşum takımları arasında en fazla rahtları vardır. Rahtların kemerli simden yapıldığı bazıların da reşmeli ve reşmesiz olduğu görülmektedir. Tereke kayıtlarında tespit edebildiklerimiz arasında; 2 tane reşme ile sim kemer raht, reşmesiz beyaz ince kıladesiz¹²⁵ sim kemer raht, 1 çift simden rikab, 1 çift meksur sim çapkun rikabı, 1 çift reşme ile kabaralı kemer raht, 4 adet ince kısrak rahtı sîne-bend, 5 adet başlık, 3 adet reşme, 1 adet reşmesiz sim beyaz haydari raht, 1 adet Sertanoğlu'ndan gelen beyaz kebir kemer raht, 1 adet reşme ile yaldızlı haydari kebir raht, 1 adet sim çapkun raht, 1 adet kıladesiz aynalı ince kısrak rahtı. 2 adet dizgin ma'a 2 adet tapkur, 2 çift Diyarbakir'den gelen hafif sim rikab-ı beyaz, 1 adet sim kabaralı eğer, 2 adet

¹²³ Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 12; D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

¹²⁴ Ekseriya sırma şeritli ve sahibinin servet derecesine göre mükellef ve bazen murassa eyer örtüsü. Bkz. Dağlı, *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma*, s. 115.

¹²⁵ Boyuna takılan süs, gerdanlık. Bkz. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (3), s. 2599.

kaplama sim eğer vardır. Bunların yanında çeşitli nal ve mühimmat da vardır. Nal ve diğer mühimmatının yanında gaddare denilen bir tür kılıç da birlikte kaydedilmiştir.

Mustafa Paşa'nın hayvanlarına ait olan koşum takımlarının diğer bir kısmı da Diyarbakir'deki terekesinde yer almaktadır. Hatta buradaki koşum takımlarının sayısının Kars'a göre daha fazla olduğu görülmektedir. Diyarbakir'deki at ve koşum takımları arasında sade, mineli, simli, yıldızlı gibi farklı özelliklere sahip raht takımları vardır. Bu rahtların bir kısmının atların alın kısımlarını süsleyen reşme denilen süsler bulunmaktadır. Ayrıca rahtların olmazsa olmaz diğer parçaları arasında kemer ve başlıklar da yer almaktadır. Bunlar rahtlarla birlikte kaydedilmiştir Diyarbakir'deki muhallematında tespit edebildiğimiz raht takımları arasında; 4 adet sim köhne eğer, 6 adet Haleb şerîd-i raht, 1 adet şerîd başlık, 1 adet sim kemer raht maa başlık bademi yıldızlı, 1 adet beyaz sade sim kemer raht maa başlık, 1 adet sim kemer raht maa başlık, 1 adet yıldızlı sim kemer raht maa reşme ve başlık, 1 adet sim çapkun başlığı, 10 adet güderi dizgin ve tabhur (tapkur), 1 adet sim kemer raht maa başlık, 1 adet müşebbek sim cedid kemer raht maa reşme ve başlık, 1 adet yıldızlı ve mercanlı sim kısarak rahtı maa reşme, 1 adet mineli sim kemer raht maa reşme ve başlık, 1 adet yıldızlı kemer raht maa reşme ve başlık, 1 adet kebir sim kemer raht maa palan ve başlık, 1 adet mineli sim kebir kemer raht maa palan ve başlık 1 adet yıldızlı kebir sim kemer raht maa reşme ve başlık vardır.

Tereke kayıtlarında rastlanılan diğer at ve koşum takımı arasında rikab, eyer ve gem de bulunmaktadır. Rikab, binek hayvanlarında kullanılan üzenkilere denilmektedir. Paşa'nın atları için kullandığı 10 çift üzenkisi (rikab) vardır. Bunların 8 tanesi gümüş (simli) olup biri yıldızlı diğeri ise tunçtandır. Buna ilaveten hangi metalden yapıldığı bilinmeyen ancak kem-ayâr şeklinde kaydedilen bir rikabı ile binek hayvanlarını kontrol etmek için hayvanın ağzına geçirilen 8 adet gem de vardır.

Raht ve üzenkilere yanında 1 adet atlarını örtmek için bargir kesmesi ve 8 adet at gömleği ile 1 adet araba takımı kayışı da terekesi arasında çıkan eşyalarındandır.

Gerek Kars gerekse Diyarbakir'deki at ve bunlara ait eyer, raht gibi eşyalarından bazıları İstanbul'da satılmıştır. Hazine-i Amire'de 4 tane sim ve simden yapılmış eyer; Bab-ı Hümayun'da ise; biri simli 2 adet mînâlı (mînâkârî) sim kemer raht, 3 adet sim kemer raht, 1 adet sim çapkun başlığı ile biri kem ayâr (değersiz) 8 çift sim rikab satılan koşum takımları arasında yer almaktadır.¹²⁶

Aydınlatma Araçları

Paşa'nın Diyarbakir'de bulunan eşyaları arasında aydınlatmada kullanılan 1 adet köhne bakır şamdan, 2 adet kebir sim şamdan ile bir adet yıldızlı bakır feneri vardır. Burada zikredilen 1 sim şamdan 1 yıldızlı feneri ile Diyarbakir'deki terekesinde

¹²⁶ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457; BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

olmayan 1 adet kandil ve 1 adet kırık fanusu Hazine-i Amire'de; 1 adet yıldızlı nühas fener ve 2'si sagir 4 adet sim şamdan¹²⁷ ise Bab-ı Hümayun'da satılmıştır.¹²⁸

Diğer Eşyaları

Mustafa Paşa'nın kitap, giysi, kumaş, ev eşyalarının dışında diğer eşyalar adı altında inceleyebileceğimiz eşyaları da mevcuttur. Kars'ta dikkat çeken diğer eşyaların başında Paşa'nın yanında bulundurduğu eyalet mührü ile sancak ve tuğ takımları vardır. Burada bulunan sancakların yanında Diyarbakir'de de 5 adet muhlavî/mahlavî sancak, 2 adet köhne bayrak sancak, 1 adet sim sancak başı ve 1 adet bakır alem terekesi arasında bulunmaktadır. Kars ve Diyarbakir'deki eşyası arasında çıkmayan ancak İstanbul'da satılan eşyaları arasında 2 adet meksur (kırık) tuğu ile 1 adet sim alem vardır. Tuğ, sancak ve alem gibi siyasi yetki ve otoriteyi gösteren bu eşyalar devlet törenlerinde, savaşlarda hiyerarşik dizilişi göstermesi ve birliklerin liderlerin bulunduğu yeri göstermesi açısından önemlidir.¹²⁹ Ayrıca Paşa'nın taşıdığı mühür gittiği yerde resmî yazışmaları yapabilmesi için son derecede gereklidir. Keza Şark Seferi esnasında merkezden Mustafa Paşa'ya birçok ferman gittiği Mühimme defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Mustafa Paşa'nın Şark Seferi esnasında savaş meydanlarında barınmasını ve ikamet etmesini sağlayan birçok çadır ve bunlara ait eşyayı da yanında götürdüğü görülmektedir. Keza Kars'taki terekesinden birkaç adet köhne sokak çadırı, 2 adet cedit daire çadırı, 1 adet cedit sagir çuka oba ve 1 adet cedit oba muşamba çıkmıştır. Ancak Mustafa Paşa'nın sahip olduğu çadır ve bunlara ait eşyanın bir kısmını Diyarbakir'de bıraktığı anlaşılmaktadır. Diyarbakir'deki terekesi arasında 2 direkli hafif bir çadır olan 1 adet müsta'mel çerge¹³⁰ ile bölmeli bir göçebe çadırı olan 2 adet müsta'mel mükemmel oba¹³¹ ile birlikte 1 kutu da hazine muşambası vardır. Ayrıca çadırlarında oturmak için kullandığı 1 adet otağın baş mak'adı ve bunlara ait biri muhlavî 2 adet köhne otak perdesi ile çadırların zemin döşemesinde kullanılan, 1 adet Bağdadî otak kilimi ve 1 adet köhne şayak oba döşemesi terekesi arasında bulunmaktadır.

Mustafa Paşa'nın diğer eşyaları arasında dikkat çeken ise güzel koku yaymaya yarayan maddelerdir. Paşa'nın Kars'taki terekesi arasında 5 dirhem öd (tütsü) ile 1 miskal anber; Diyarbakir'deki evinde ise bir miktar meşe ödü (tütsü) tespit edilmiştir. Bu güzel koku maddelerinin kullanılması için buhurdan denilen kaplara

¹²⁷ Şamdanın yanında 2 adet mikras (makas) ve 1 adet gülbeşeker kaşığı vardır. Muhtemelen makas ve kaşık şamdanla ilgili yapılacak işler için yanında yer almıştır. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457/12; BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

¹²⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12457, s. 12; BOA, D.BŞM.MHF.d., 12458, s. 2.

¹²⁹ Tülin Çoruhlu, "Tuğ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, XLI, s. 330-331; Sargon Erdem, "Alem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, s. 352.

¹³⁰ 2 direkli hafif çadır anlamında kullanılan Farsça bir kelimedir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (I), s. 353.

¹³¹ Ev biçimi, birkaç direkli uzun örüntülü keçeden çadıra verilen addır. Cibinliği ince çuha ve benzeri kumaştan yapılanlara da bu ad verilir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (II), s. 711.

ihtiyaç vardır. Öd ve anber gibi maddeler ıslatıldıktan sonra içine kömür konulmuş buhurdanların içine atılarak güzel kokular çıkarması sağlanırdı. İşte Mustafa Paşa da yanında götürdüğü öd ve anber için 2 adet buhurdanı ve yanında gül suyu konulan 2 adet gülabdanı da terekesi arasında yer almaktadır. Ancak Mustafa Paşa'nın Diyarbekir'deki evinde ise bir miktar meşe ödü çıkmasına rağmen buhurdanı çıkmamıştır.

Tütsü ve anber gibi güzel koku çıkaran bu maddeler gerek kamusal alanlarda gerekse evlerde kullanılması gelenek haline gelmiştir. Bundan dolayı eski çağlardan beri kullanılan tüsülerin Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygın olduğu görülmektedir.¹³² Mustafa Paşa'nın gerek sefer yerinde gerekse evinde tütsü gibi güzel koku çıkaran maddeleri yanında taşıması da bundandır. Mustafa Paşa'nın terekesi arasında güzel kokuları yaymak için kullanılan buhurdan ve gülabdanlardan 4 parça sim gülabdan ve buhurdan satılmıştır. Bunlardan biri billûrdur.¹³³ Mustafa Paşa'nın güzel kokulara olan düşkünlüğünün yanında ehl-i keyf bir yapısı olduğu tereke kayıtları arasında çıkan marpucuyla birlikte ele geçirilen 2 adet simli nargilesinden anlaşılmaktadır. Nargilesine koyduğu tütünleri saklamak için ise 1 adet tütün kesesi de vardır. Bunların yanında 2 adet sim macun kutusunun Diyarbekir'deki tereke kaydında çıkması burada bulunduğu esnada tatlı ve baharatlı gibi hamur kıvamında olan macunları tükettiğini göstermektedir. Bu tür yiyecekler kişilerin yeme ve içme zevkleri hakkında ipucu vermesi açısından önemlidir.

Mustafa Paşa'nın tereke kayıtlarında rastlanan eşyalar arasında kâğıt ve bunların yanında yazı yazmakta kullanılan çeşitli araçlar da vardır. Diyarbekir'deki terekesinde 4,5 top muhayyer (kâğıt) ile birlikte bir miktar cinsi belirtilmeyen kâğıt tespit edilmiştir. Bunun yanında yazı yazıldıktan sonra mürekkebin kuruması için dökülen rik denilen maddelerin muhafaza edildiği 1 adet sim rikdan ile kalemlerini koyduğu 1 adet kalemdanı (kalemlik) ile yazı malzemeleri arasında sayabileceğimiz 2 adet mikras (makas) da bulunmaktadır.

Yukarıda zikredilenler dışında birer ikişer parça halinde çıkan ve ayrı olarak gruplandıramadığımız eşyalar da vardır. Bunların başında dikkat çeken 2 adet meksur dürbünüdür. Dürbün savaş zamanlarında düşmanın konumlandığı yerin tespit edilmesi açısından son derece önemli araçlardır. Ancak bu dürbünün kırık olmasından dolayı Paşa'nın Şark Seferi'ne götürmediği söylenebilir. Diyarbekir'deki terekesi arasında çıkan bu dürbün Hazine'de müzayedede satılmıştır.

Paşa'nın terekesi arasında dikkat çeken eşyalardan bir diğeri ise dönemin ısınma araçlarından mangallardır. Paşa'nın terekesi arasında Hazine-i Amire'de satılan eşyalar arasında 1 adet piriçten yapılmış mangalı ve bunun yanında da mangalın yakılmasında kullanılan tahtalar vardır. Osmanlı Devleti'nde ısınmak için mangallar yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak bu mangalların kazara devrilmesi gibi sebeplerden birçok yangın çıktığı bilinmektedir. Mustafa Paşa olası bir yangını

¹³² Mustafa Can, "Osmanlı Kültüründe Tütsü", *Tarih Araştırmaları*, (II), ed. Aydın Efe, (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2020), s. 79.

¹³³ BOA, D.BŞM.MHF.d., 12464, s. 2.

söndürmek için tedbirli davrandığı yine Hazine'de satılan eşya listesinde çıkan 1 adet ihrak tulumbasından anlaşılmaktadır.¹³⁴

Yukarıdaki eşyaların dışında Kars ve Diyarbakir'deki terekesi arasında elbise-lerini asmak için kullandığı 1 adet sim askı¹³⁵, hamamlarda kullandığı 3 adet köhne hamam rahtı¹³⁶ ile bir parça sebike (eritilmiş) sim parçası, helvahane sabunu ve bir adet Şam hilaliyesi (kapı kolu) vardır. Kars ve Diyarbakir'deki tereke kayıtlarında olan bazı eşyalar ile burada kayıtlı olmayan eşyalardan bazıları Hazine-i Amire ve Bab-1 Hümayun'da müzayedede satılmıştır. Hazine'de satılan eşyalar arasında; araba demiri, saç ayak ve demir hırdavat, 0,5 miskal hurda altın ve sim zincir parçası, 2 tane kara kılıç demiri, 1 tane altın veznesi (tartı), 1 kapı kilidi ve 1 tane musaddef peştahta¹³⁷ vardır. Bab-1 Hümayun'da satılanlar arasında ise Halebî müre, kapı kolu hilâlî (kırmızı hilâlî) ve 11 adet Halebî müre¹³⁸ bulunmaktadır.

Mustafa Paşa'nın muhallefatı arasında saç ve sakal bakımı için kullandığı eşyaları da zikretmek yerinde olacaktır. Bu eşyalar, Diyarbakir'deki terekesinde bulunmaktadır. Kars'taki terekesinde ise bununla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Diyarbakir'deki kayıtlarda 1 adet tarakla birlikte incili tarak kesesi, 1 adet berber aynası ve 1 adet berber altı zikredilmektedir. Bunlardan incili tarak kesesi Bab-1 Hümayun'da satılmıştır.

Paşa'nın Muhallefatından Elde Edilen Gelir

Mustafa Paşa'nın Diyarbakir'de zapt edilip İstanbul'a gönderilen ve Bab-1 Hümayun'da satılan eşyalarından yekûn olarak 1.101.316 akçe gelir elde edilmiştir. Ancak bu gelirin 36.340 akçesi terekesinden düşülmüş ve geriye 1.064.976 akçe kalmıştır.¹³⁹

Hazine Amire'de Defterdar-1 şikk-1 evvel el-Hac Halil Efendi, Muhasebe-i evvel Feyzi Beyefendi, Ruznamçe-i evvel vekili Mollacık Mehmed Efendi ve Ser-gulam-1 bakı el-Hac Ahmed Ağa marifetiyle 4 Rebiülevvel 1149 (13 Temmuz 1736) tarihinde satılan eşyalarından toplam 378.624 akçe gelir elde edilmiştir. Bu gelirin 12.871 akçesi tellal, hamal ve kâtip masrafı olarak muhallefat geliri içinden alınmış geriye kalan 365.753 akçe ise hazineye aktarılmıştır.¹⁴⁰

Diyarbakir valisi Mustafa Paşa'nın terekesindeki eşyalarının yanında borç olarak verdiği paralar ile Girit ve Mısır'daki kuralardan alacakları da vardır. Girit'teki

¹³⁴ İhrak (yangın) tulumbası Hazine-i Amire'de satılan eşyalar arasında bulunmaktadır. Bkz. BOA D.BŞM. MHF.d., 12464, s. 2.

¹³⁵ Kars'taki terekesi arasında bulunmaktadır. BOA, D.BŞM.d., 41025, s. 2.

¹³⁶ Hamam rahtının birisi Kars'ta diğerleri ise Diyarbakir'deki muhallefat kayıtları arasında yer alır. Bkz. BOA, D.BŞM.d., 41025, s. 2; BOA, C.ML, 428/17316-2.

¹³⁷ İş yerinde üzerinde çalışılan küçük çekmece. Bkz. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (4), s. 3837.

¹³⁸ Başka bir kayıta "siyah müre" ve elvan müre." şeklinde geçmektedir. Bkz. BOA D.BŞM.MHF.d., 12457/11.

¹³⁹ BOA, D. BŞM.MHF.d., 12458, s. 2. Bâbı- Hümayun'daki satılan eşyalardan elde edilen bu gelirler 6 Safer 1149 (16 Haziran 1736) tarihinde 5.980 kuruş / 717600 akçe ve 2.288 kuruş / 274.560 akçe olmak üzere 2 parça halinde Hazine'ye teslim edilmiştir. 1736 tarihinde muhallefat kayıtlarında dönemin kuruş ve akçe kuru, 1 kuruş 120 akçe şeklindedir. Bkz. BOA, D.BŞM.MHF, 28/13-1 ve 28/14-1.

¹⁴⁰ BOA, D. BŞM.MHF.d., 12464, s. 2

vakıf, mahzen ve kuralarından 35.108, Mısır kuralarından 10.500, oğlu Nuh'un zemetinden 19.500, çiftlik mahsulünden 350 kuruş, satılan 2 divan rahtından 1.600 kuruş esedî ve Kuyumcu Avanis'in zimmetinde 47.500 alacağıyla birlikte toplamda 105.058 esedî kuruş nakit parası vardır. Ancak bunun 86.949,5 esedî kuruşu başta Paşa'nın eşi Saliha Sultan'ın nafakası ile maiyetinde çalışan hizmetlilerin alacakları ve sahip olduğu atların masrafları için ayrılmıştır. Bu masraflar çıkarıldığında geriye 18.108,5 esedî kuruş kalmıştır. Ancak İstanbul'da yaşayan Kuyumcu Avanis'in Girit evkafından Osman Kethüda ve Girid sakinlerinin zimmetinde 9.908 kuruş, Mısır kuralarından Abdullah Çavuş zimmetinde 4.000 kuruş ve Paşa'nın oğlu Nuh Bey'in mültezimi Hacı Ahmed zimmetinde 2.300 esedî kuruş alacağı bulunmaktadır. Bu alacak çıktığında zimmi Karakaş Avanis zimmetinde kalan 1900.5 kuruşun tahsil ettirilerek hazineye teslim edilmesi emredilmiştir.¹⁴¹

Mustafa Paşa'nın satılan eşyalarından elde edilen gelirin yanında Kars'taki teresinde; 130 adet Mısır zencirekli altın ile 730 adet tuğralı çıplak Mısır altını vardır. Zencirekli Mısır altınının değeri toplamda 4.466, tuğralı çıplak Mısır altınının değeri ise 1.913,5 kuruş olarak hesaplanmıştır.¹⁴²

Sonuç

Osmanlı Devleti'nden önceki Türk-İslam devletlerinde de görülen müsadere uygulaması zaman içinde kapsamı genişlemiştir. Buna paralel olarak ilk zamanlarda devlete karşı suç işleyenlerin malları müsadere edilirken sonraları bu uygulamaya eceli ile vefat eden ya da savaş meydanlarında şehit olanların malları da müsadere edilmiştir. Buna örnek olarak 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran savaşlarının olduğu dönemde Revan, Anadolu, Karaman ve Diyarbakır gibi önemli vilayetlerde görev yapan Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'nın oğlu Sarı Mustafa Paşa'dır. Mustafa Paşa'nın Revan muhafazasında İran'a karşı gösterdiği başarılarından dolayı III. Ahmed kızı Saliha Sultan'ı Mustafa Paşa ile evlendirmiştir. III. Ahmed'in tahttan indirilmesine rağmen I. Mahmud (1730-1754) döneminde de Doğu sınırlarındaki başarılarından dolayı Doğu hududuna yakın birçok eyalette valilik yapmıştır. En son görevlendirildiği Kars muhafazasında Nadir Sah ile yapılan savaşta 1735'te şehit düşmesi üzerine muhalefatının tespit edilmesi için İstanbul'dan kişiler görevlendirilmiştir.

Muhalefat defterleri; kişilerin meslekleri, görev yeri ölümü gibi bilgilerin yanında sahip olduğu eşyalar ve bunların o dönemdeki eşyaların kıymeti ve dönemin kurları ve Osmanlı devlet adamlarının yaşantıları, eğilimleri ve gelir düzeyleri gibi bir takım iktisadî bilgilerin ötesinde o dönemin sosyo-kültürel anlayışı hakkında da bilgi vermektedir.

Mustafa Paşa'nın sahip olduğu eşyalardan yola çıkarak öncelikle çok fazla kitabı olmamasına rağmen yine de tarih ve İslam bilimlerine karşı bir ilgisinin olduğu

¹⁴¹ BOA, C.DH, 294/14680-I, 1 R[ebiülevvel] [1]1148 (22 Temmuz 1735); BOA, AE.SMHD.I, 20/1181-I, 16 R[ebiülahir] 1148 (5 Eylül 1735)

¹⁴² BOA, D.BŞM.MHF, 27/128-I. H. 1148 (M. 1735)

söylenbilir. Terekesi arasında çıkan diğer eşyaları içinde bulunan envai çeşit giysilerden onun bulunmuş olduğu makama uygun olarak giyindiği söylenebilir. Giysileri arasında samur, vaşak ve tilki gibi hayvan kürklerinden imal edilmiş olan kürklerin yanında kaftan, cübbe ve hilat gibi elbiseleri vardır. Bu elbiselerin arasında bazılarının ulema sınıfı tarafından giyilen kaftan ve cübbeleri dikkat çekicidir. Mustafa Paşa'nın çeşitli giysilerinin yanında dikkat çeken diğer eşyası ise altın saat ve gerdanlığıdır.

Mustafa Paşa'nın giysileri kadar Osmanlı üst düzey devlet adamlarının evlerinde bulunması gereken bir takım ev eşyalarının çeşitliliği ve fazlalığı dikkat çekmektedir. Bunlar arasında kahve fincanları, macun kutuları, nargile ve tütün saklama kapları Mustafa Paşa'nın yeme içme alışkanlığı ve sanatsal zevkine dair ipucu vermektedir. Mustafa Paşa'nın evinde bulunan havlu ve peşkirlerinin sayıca çok olması da misafirlerinin bir hayli fazla olduğunu düşündürmektedir. Evinde çıkan eşyaları arasında bulunan pirinç mangal 18. yüzyılın ilk yarısında insanların evlerini mangal gibi araçlarla ısıttıklarını göstermektedir. Bunun yanında tereke arasında bir tane yangın söndürmek için kullanılan tulumbanın olması Mustafa Paşa'nın hem dönemin yenilikleri takip ettiğini göstermesinin yanında tedbirli bir kişiliğin de var olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Muhallefat eşyaları arasında bulunan cins atları ve bunlara ait eyer ve raht takımları ile sahip olduğu tüfek, kılıç, balta, hançer gibi savaş aletleri Paşa'nın askerî bir kişiliğin olduğunu göstermektedir. Osmanlı-İran savaşları zamanında İran hududuna yakın vilayetlerde görev yapmış olması bunu desteklemektedir.

Muhallefatı arasında çıkan madenî eşyalarının çoğunluğunun gümüş olması Paşa'nın serveti hakkında bilgi vermektedir. İstanbul'da satılan eşyaları yekûn olarak büyük meblağlar tutması buna delil olarak gösterilebilir. Ayrıca Mısır ve Girit'teki vakıflardan gelen paralar ile Kuyumcu Avanis'e vermiş olduğu borçlar da serveti arasında yer alır. Ancak buna rağmen Mustafa Paşa'nın miriye borcu olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada belirtilen kaynaklardaki eşyalar kendi içinde gruplandırılarak verilmeye çalışılmıştır. Satılan eşyalarına dair suretlerde yer alan bilgi farklılıkları dipnotta belirtilmiştir. Bu farklılıkların olmasının sebebi Paşa'nın birden fazla yerde terekesinin olması ve eşyalarının tespit edilirken bazı eşyaların terekede olmasına rağmen kaydedilmemiş olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir. Bunu İstanbul'a gönderilen eşyalardan bazılarının Kars ve Diyarbakir'deki muhallefatı arasında çıkmaması desteklemektedir.

Sonuç olarak Kars'ta 1735 tarihinde şehit düşen Mustafa Paşa'nın muhallefatında, görevi, ölüm tarihi ve ölüm sebebi gibi bilgiler biyografi çalışmalarında kişilerin hayatı hakkında bilgi vermesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca, muhallefat kayıtlarında verilen eşyaların isimleri ve türleri, bunların fiyatları ve akçe-kuruş kuru dönemin sosyo-kültürel ve iktisadi hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermesinden dolayı önemlidir.

EXTENDED ABSTRACT

It is understood that the confiscation, which means the seizure of the properties of state officials, was applied since the foundation of the Ottoman Empire. However, the scope of this enforcement has been expanded over time; in addition to those who committed crimes against the state, the properties of those who died or were martyred in wars started to be confiscated. As a result of this practice, the property of the dismissed or dead people is determined. In order to seize the goods, the Inheritance affiliated to the Chief Accounting Office was established and the properties of the captured state officials were recorded in the Inheritance book. Diyarbakir Governor Mustafa Pasha is one of the statesmen whose properties were confiscated due to his martyrdom and prepared inheritance book. Mustafa Pasha is the son of Deli Hüseyin Pasha, who was the commander in chief of Crete. Mustafa Pasha, whose name is mentioned as Hüseyin Pasazade Sarı Mustafa in archive sources, was appointed as the governorship of Sivas and Revan after his duty as chamberlain in 1725, on the condition to defend Revan due to the Ottoman-Iran wars. Mustafa Pasha noticed by Sultan Ahmed III (1703-1730) due to his success in Revan. Therefore, Ahmed III wed his little daughter Saliha Sultan to Revan guard Mustafa Pasha. Mustafa Pasha, who succeeded to be the son-in-law of the sultan of the period, kept his position despite the dethronement of Ahmed III. Mustafa Pasha, who was appointed as the governor of important states such as Anatolia, Revan, Karaman and Diyarbekir during the reign of Mahmud I, was sent to Kars to the entourage of the commander in chief of the Eastern Campaign of Köprülüzade Abdullah Pasha while he was the governor of Diyarbakir in 1735. Mustafa Pasha, who was entrusted with important duties here, was martyred in the war with Nadir Shah in 1735 in the place called Abran and his body was taken to Revan. Officials from the central government were appointed to confiscate the properties of the martyred Mustafa Pasha; the estates in Kars and Diyarbekir were detected and an inheritance book was prepared. Some of the detected inheritance was sold in Erzurum and Diyarbekir, and the rest was sent to Enderun. However, the items sent to Enderun were sold in Bab-ı Hümâyun and Hazine-i Amire due to Mustafa Pasha's debt to the state. The revenues obtained from his assets and his receivables, the Egyptian lot property and the incomes obtained from his waqfs in Crete were calculated and was seized for Mustafa Pasha's debt. However, it is seen that Mustafa Pasha's receivables cannot be collected immediately.

There are many different types of belongings in the estate of Mustafa Pasha, who was martyred in Kars. These items have been examined under several titles such as books, clothes, kitchen equipment, weapons, animals and harnesses. Although there are not many books among Mustafa Pasha's inheritance, *Kimya-yı Saadet* and *Hoca History*, which were in his estate, shows that he has interest in Islam and History at the least. It is noteworthy that a lot of paper, rikdan, pen holder and rikdan which to put materials called rik that allow the ink to dry are placed next to the books.

Clothes such as fur, tabard and kaftan found among inheritance records show that Mustafa Pasha was dressed suitable to his position. In addition, the presence of summer and winter fabrics and clothes among his clothes gives a clue that Pasha is trying to dress in accordance with the places he served. Mustafa Pasha's duties in places such as Diyarbekir and Revan where the continental climate prevails and the winters are cold and the summers are hot, necessitates this. Among Pasha's estate, as well as his belongings, household items such as kitchen tools, chairs

and towels show that he lived a life suitable for his position, as well as giving some clues about his tastes, tendencies and personality. For example, items such as gold watches, cup sets, coffee pitchers, hookah, rose jam box, amber, incense, censer and rose water flask among his belongings make one to think that he loves beautiful fragrances as well as joy. In addition, the fire pump, shaving and mirrors between his estate show that he was both cautious and a person who cared about his appearance. The state seal, banner, flag and alem included in the inheritance records represent the rulership and authority of the Pasha. In addition to these items, tents which provide shelter in battlefields and blood horses such as bay and grey were among the important items that come out of his estate.

Most of the metal items found in his estate are made of silver. In addition to these clothes such as fur and caftan, the prayer rugs, towels, napkins and fabrics found in his house are among the famous cotton and silk weavings of the period from Mardin, London, French, Damascus, Banaluka, Bosnia, Chios and Malta hints economic situation and social information about its status. In addition to providing a list of belongings in estate, the inheritance records contain important information in terms of providing information about the authorities, duties, deaths, receivables and debts of the persons. It shows that the date of 1731 in the current literature about the date of death of Mustafa Pasha is wrong and that Pasha actually died in 1735 by being a martyr. Inheritance books have an important place in terms of biography studies and political history as well as social and economic studies.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)¹⁴³

Ali Emiri, Sultan Ahmed III (AE. SAMD.III.)

Ali Emiri, Sultan Mahmud I (AE.SMHD.I.)

Bâb-1 Âsafî, Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.)

Bâb-1 Defteri, Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.)

Bâb-1 Defteri, Başmuhasebe Muhallefat Halifelîği (D.BŞM.MHF.)

Bâb-1 Defteri, Başmuhasebe Muhallefat Defterleri (D.BŞM.MHF.d.)

Cevdet, Dâhiliye (C.DH.)

Cevdet, Maliye (C.ML.)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.e.)

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ateş, Abdurrahman: *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Ankara: Altınpost Yayıncılık, 2012.

Aydın, Gamze: "Dîvân Şairinin Dünyasına Zamanın Kadranından Bakmak: Bosnalı Sâbit'in Eserlerinde Saat Çeşitleri ve Koyun Saatinin Gizemi" *Journal of Turkish Language and Literature*, III/1 (Winter 2017), 8-23.

Barkan, Ömer: "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, III/5-6(1966), 1-449.

¹⁴³ Arşiv kaynaklarının numaraları dipnotlarda zikredildiği için burada verilmemiştir.

- Başar, Fehmeddin: *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Bozkurt, Fatih: “Osmanlı dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XI/22(2013), s. 193-229.
- Çağbayır, Yaşar: *Ötüken Türkçe Sözlük*, (3), (4), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çoruhlu, Tülin: “Tuğ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, XLI, 330-332.
- Dağlı, Barış: *Kelime ve Kazanımları Üzerine Bir Araştırma: Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2007.
- Devellioğlu, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999.
- Erdem, Sargon: “Alem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, 352-354.
- Erkan, Kemal: *Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın Şark Seferi Seraskerliği Esnasında Tutulan Sefer Mühimmesi (N.1146-Z.1147)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007
- İlgürel, Mücteba: “Hüseyin Paşa, Deli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1999, XIX, s. 4-6.
- İnalçık, Halil: “Devlet Teşkilatında Kul Sistemi”, *Doğu-Batı Makaleler II*, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2016, 145-158.
- İnalçık, Halil: “15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynaklar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1953), s. 52-75.
- Karadeniz, Yılmaz: *İran Tarihi (1700-1925)*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.
- Koçu, Reşad Ekrem: *Türk Giyim Kuşam Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1975.
- Külbilge, İlker: *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, (Doktora Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, (1), (4/1), haz. Mustafa Keskin v.dğr., İstanbul: Sebil Yayınevi, 1997.
- Mirza Mehdi Han Esterabadî: *Tarih-i Cihanguşa-i Nadirî*, Dinya Kitap Yayınları, dijital yayın: Merkezi Tahkikatı Rayanei Ghaemiehi İsfahan.
- Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (I), (II), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Oğuz, Gülser: “Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa”, *Milli Folklor*, 88(2017), s. 91-100.
- Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi: *Mür'it-Tevârih*, (I), haz. M. Münir Aktepe, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Tarihçe-i Nevres*, haz. Hüseyin Akkaya, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Cilt 3, haz. Abdulkadir Özcan v.dğr., İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Telci, Cahit: “Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsadere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/2 (2007), s. 145-166.
- Türkal, Merve Karaçay: “Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı) (2019), s. 283-295.
- Uluçay, M. Çağatay: *Padişahların Kadınları ve Kızları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Ünsal, Gizem: *Ramazanda Söylenen Mâni Fasıllarını İçeren Eserlerin Folklorik Bakımdan Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Ünal, Mehmet Ali: “Osmanlı Devleti'nde Müsadere”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 49(1987), s. 95-111.
- Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydınar, İstanbul: Kitabevi, 2007.

Yıldız, Murat: “Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefatı”,
Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 26 (Bahar 2012), 67-106.

Yılmazçelik, İbrahim: “Osmanlı Hakimiyeti Sürecinde Diyarbakir Eyaleti Valileri (1516-1838)”,
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10/1 (2000) s. 233-287.